

**T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR
EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

Hatice KAPLAN

ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN TARİH ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan KAYA

Erzurum - 2008

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

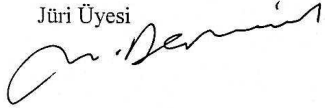
Yrd. Doç.Dr. Ramazan KAYA

Danışman-Jüri Üyesi

Doç. Dr. Muammer DEMİREL

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞAHİN

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

/ / 2008

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Enstitü Müdür V.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. HAYATI	3
İKİNCİ BÖLÜM.....	5
2. ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN TARİH ANLAYIŞI	5
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	12
3. ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN ESERLERİ.....	12
3.1. Vakıflar	12
3.2. Kanunlar	22
3.3. Bütçeler	26
3.4. Tahrirler.....	29
3.5. Toprak Meseleleri	34
3.6. Fiyat Hareketleri.....	41
SONUÇ	45
KAYNAKLAR	46
ÖZGEÇMİŞ	51

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN TARİH ANLAYIŞI
HATİCE KAPLAN

Danışman: Yrd. Doç. Ramazan KAYA

2008- Sayfa : V + 51

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Ramazan KAYA
Doç. Dr. Muammer DEMİREL
Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞAHİN

Bu çalışmada, Ömer Lütfi Barkan'ın tarih anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazarın kendi yazdığı eserler temel kaynak olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Ömer Lütfi Barkan'ın kısa hayat hikâyesine değinilmiştir. Özellikle aldığı eğitim ve akademik yaşamı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde tarih anlayışı konusu yer almaktadır. Onu besleyen damarlardan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde eserleri sınıflandırılarak, altı başlık altında makalelerinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

ABSTRACT
MASTERY THESIS

THE UNDERSTANDING HISTORY ÖMER LÜTFİ BARKAN

HATİCE KAPLAN

Supervisor: Assist.Prof.Dr. Ramazan KAYA

2008 – Page: V + 51

Jury: Assist.Prof.Dr. Ramazan KAYA
Assoc.Prof.Dr. Muammer DEMİREL
Assist.Prof.Dr. Hasan ŞAHİN

In this study, it is focused on the history view of Ömer Lütfi BARKAN. The Works written by the writer are taken up as main sources.

In the first part of the study, a short biography of Ömer Lütfi Barkan is given. Especially, his educational and academic life is focused.

In the second part, history view and the channels supporting it take place.

In the third part, the works are classified and under six titles the contents of the articles are explained.

ÖNSÖZ

Türk iktisat ve toplum tarihinin öncüsü Barkan, pek çok alanda- iktisat, hukuk, kültür ve toplum bilimiyle ilgili yaptığı araştırmalarıyla adından sıkça söz ettiren bir bilim adamıdır. Onun eserleri, sadece kendi döneminde değil kendi döneminden sonraki tarihçiler üzerinde de etkili olmuştur.

Barkan, felsefe mezunu olmasına rağmen tarih alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Siyasi ve askeri tarihçiliğin uyguladığı hikâyeci tarih anlayışı yerine yeni metotlarla sosyal ve iktisadi tarihe yönelmiştir.

Osmanlı tarihinin ekonomik ve sosyal tarihiyle ilgili binlerce sayfayı bulan araştırmalarında ideolojiden uzak, belgeleri esas alan bir yöntem kullanmıştır. Hanedanlar tarihi olarak görünen Osmanlı tarihinin arka planındaki iktisat tarihini ortaya çıkarmıştır.

Yaptığı çalışmalarıyla Türk tarihçiliğini geleneksellikten kurtarıp modern metotlarla tarihin nasıl yazılacağını öğretmiştir.

Bu çalışmamızın amacı, Barkan'ın biyografisini yazmak değildir. Onun Türk tarihçiliğine katkıları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada barkanın kendi eserlerinden yararlandım. Bunun dışında onun hakkında yazılanlar ve diğer ikincil kaynaklara müracaat ettik.

Bu çalışmamda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Ramazan KAYA'ya, bu konuyu seçmeme vesile olan değerli hocam Doç. Dr. Muammer DEMİREL'e teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A.g.m	: Adı geçen makale
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İFM	: İktisat Fakültesi Mecmuası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb	: Ve benzeri
Vs	: Ve saire
Yay.	: Yayınlayan, yayınları

GİRİŞ

Ülkemizde yıllarca tarih, siyasi ve askeri olayların kronolojisi şeklinde verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nu daha iyi anlamamız için, onun iktisadi faaliyetlerinin, sosyal kültürel yapısının, nüfus yapısının... vs bilinmesi mecburidir. İşte bu konuları içeren sosyal- ekonomik tarih araştırmaları ülkemizde Ömer Lütfi Barkan'la başlamıştır.

Onun tarih anlayışı üzerinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Fransız Annales tarih ekolünün büyük etkisi olmuştur. Strasbourg'da böyle bir ortamda öğrenimini yapmıştır. Özellikle arşivlerdeki malzemeyi kullanarak sosyo-ekonomik tarih araştırmalarıyla çığır açmıştır. Kaynaklar tam olarak ortaya çıkmadıkça, yapılan yorumların eksik olacağına inandığından dolayı arşiv malzemesine çok önem vermiştir.

Barkan, araştırmalarında daha çok XVI. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmalarını birkaç ana başlık altında sıralayabiliriz. Barkan, özellikle toprak meseleleriyle ilgili yazdığı makalelerle dikkati çekmiştir. Türkiye ve komşularının toprak meselelerini araştırmıştır. Osmanlının kuruluşundan itibaren toprak sorununu belgelerle aydınlatmaya çalışmıştır.

Barkan'ın Osmanlı toprak düzeni ile ilgili yayınladığı en kapsamlı eseri "XV ve XVI. ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar " adlı eseridir. Bu eserinde tapu tahrir defterlerinin başlarında yazılı olan 100 kadar sancak kanunnamesini yayınlamıştır. Eserin mukaddimesinde Osmanlı Kanunnamelerinin özellikleri, fetva sistemi, müesseselerin şer'iliği, sultanların kanun koyuculuğu gibi konular ele alınmıştır. Bu sancak namerde, başka ülkelerin tarihleriyle ilgili bilgilerde mevcuttur. İslam Ansiklopedisindeki "Kanunnâme" maddesinde de bu konulara değinmiştir.

Osmanlı tahrir defterlerinin iktisadi, sosyal ve demografik bakımdan önemi ilk defa onun tarafından araştırılmıştır. Tahrirlerin yapılma sebepleri, nasıl yapıldıklarına dair bilgi vermiştir.

Osmanlı'nın arazi siyasetinden, Balkanlardaki Türk yerleşmesinin yapılışını anlatmıştır. Sürgünlerle boş ve tenha yerlerin nasıl şenlendirildiğini ortaya koymuştur.

Barkan'ın vakıflar konusunda da pek çok araştırması vardır. Vakıfların özellikleri, statüsü, işleyişleri hakkında açıklamalar yapmıştır.

Braudel'in "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" eserinin yayınlanmasından sonra fiyat tarihi araştırmalarına daha çok yoğunlaşmıştır. XVI. Yüzyılda dünyadaki nüfus ve fiyat artışlarının Osmanlı üzerindeki etkilerini araştırmıştır.

Barkan bütçelerden fiyat artışlarına, vakıflardan kanunlara kadar yazdığı makaleleriyle iktisadi ve sosyal tarih alanında bir çığır açmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAYATI

Ömer Lütfi BARKAN 1903 de Edirne'nin Kıyık (Buçuktepe) mahallesinde doğdu. Babası İsmail Efendi ve annesi Gülsüm hanımdır.

1951 de Süreyya (Meriç) Barkan'la hayatını birleştiren Ömer Lütfi Barkan'ın bu evlilikten üç erkek çocuğu oldu. Ziya Budak, İsmail Özdal ve Ömer Eriçin. İlk tahsilini Edirne Numune Mektebi'nde orta tahsili Edirne Muallim Mektebi'nde yaptı. Edirne Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra 1924 yılında İstanbul Darülfünun'u Edebiyat Fakültesine ve Yüksek Muallim Mektebi'ne girdi. 1927 yılında bu fakültenin felsefe bölümünden mezun olduktan sonra liselere öğretmen olarak yetiştirilmek üzere Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesine gönderildi.

Strasbourg Üniversitesi'nde tahsile devam imkânının bulunması, Barkan'ın bilim hayatını belirleyen bir aşama olmuştur.

1928–1931 yıllarında Strasbourg Üniversitesi'nde öğrenimi sırasında Fransız tarihçiliğinde bir devrim yapan Annales ekolunun büyük temsilcilerinden biri olan Marc Bloch'ın dersine devam etmiş, sosyo-ekonomik tarihe ilgisi onun gelecek meslek hayatına yön vermiştir. Bu fakültede genel felsefe, sosyoloji ve psikoloji sertifikaları ile Hukuk Fakültesi'nden “İktisadi İlimler Yüksek Etüd Diploması” olarak ikinci bir lisansı tamamlayıp 1931 yılında yurda dönerek Eskişehir Lisesi Felsefe ve Yurtbilgisi öğretmenliğine atandı.

1933'teki üniversite reformu sırasında doktora ve doçentlik tezi hazırlamadan doğrudan Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâp Tarihi kürsüsü doçentliğine getirildi. 1937'de “Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri” konulu tezini bitirerek doçentlik imtihanlarını başarıyla tamamladı. 1941 Şubatında profesörlüğe yükseltildi. 1950'de İktisat Tarihi Kürsüsü başkanı oldu. 1950–1952 yıllarında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1955'te emekliliğine kadar müdürlüğünü yürüttüğü Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1957 yılında ordinaryüs profesörlüğü yükseltildi.

Ömer Lütfi Barkan İktisat Fakültesi'nde derslerinin yanı sıra Edebiyat ve Fen Fakültesinin İnkılâp Tarihi derslerini de yürüttüğü gibi 1939'da Hayriye Lisesi'nde felsefe hocalığı 1940'da Yüksek Muallim Mektebi'nde müzakerecilik

görevinde bulundu. Yine 1940'tan sonra başlayarak Hukuk Fakültesi'nde Türkiye Teşkilat ve Müesseseleri Tarihi, 1963–1972 yıllarında da İstanbul Özel İktisadi ve Ticari İlimler Okulu'nda Genel İktisat Tarihi derleri verdi. Prof. Barkan 1973 yılında emekliliğine kadar İ.Ü. İktisat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesinde Türk İktisat Tarihi, Genel İktisat Tarihi, Osmanlı Kurumları Tarihi derslerini vermeye devam etmiştir. 1973'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. Emekliliğinden sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde seminer yönetti ve konferanslar verdi.

Bilim dünyasında kısa zamanda tanınan Barkan'a 1943'te Strasbourg Üniversitesi tarafından 'Şeref Doktoru' unvanı verildi. Ayrıca Barkan; Türk Tarih Kurumu Üyesi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Üyesi, Türk İktisat Tarihi Enstitüsü Kurucusu ve Müdürü, Sırbistan İlimler Akademisi Üyesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü Üyesi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu V. Dönem (1957–1958) VII. Dönem (1961-1962) Genel Kurul 'İçtimaiyat ve Manevi İlimler' Seksiyon Üyesi, Türk Sosyoloji Cemiyet Üyesi, Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tarih Konseyi başkanı olmuştur. Barkan 23 Ağustos 1979'da vefat etmiştir.¹

---

¹ Barkan'ın biyografisi şu kaynaklarda değişikliklerle verilmiştir; Mahmut Hasan Şakiroğlu, "Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan (1902-1979)", *Bellekten*, Sayı: 173, Ankara, 1980, s.153-177; Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", İ.Ü. *İ.F.M.* C:41, Sayı:1-4, İstanbul, 1985, s.3-38; Mübahat Kütükoğlu, "Barkan", *D.İ.A.*, C:2, İstanbul, 1990, s.74-76; Osman NEBİOĞLU, *Türkiye'de Kim Kimdir*, İstanbul, 1963, s.115; "Barkan (Ömer Lütfi)", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1986, s.1323-1324

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN TARİH ANLAYIŞI

Barkan, tarih eğitimi görmemiştir. Felsefe mezunudur. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra Prof. Albert Gabriel tarafından Strasbourg Fransız Üniversitesine felsefe ve sosyoloji okumaya gönderilmiştir. Üniversitede, Annales ekolünün temsilcisi March Bloch'dan etkilenmiştir. Maurice Halbwachs, Henri Baulig gibi hocalardan da ders almıştır. Barkan, 01.03.1928'de kayıt yaptırmış, 06.07.1931 de edebiyat lisansı alarak mezun olmuştur. Yurda döndükten sonra iki yıl Eskişehir Lisesi Felsefe ve Yurt Bilgisi öğretmenliği yapmıştır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesine geçmiş ve Edebiyat Fakültesinde Profesör olan Yusuf Kemal Tengirşenk yanında doktora yapmadan ve doçentlik tezi yazmadan Türk İnkılâp Tarihi Doçenti olmuştur.

Barkan 1936 ve 1937 yıllarında Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Ülkü Mecmualarında yazdığı makalelerle dikkatleri çekmeye başlamıştır. 1937 yılında İktisat Fakültesinin dekanı Ömer Celâl Sarac, Barkan'ı fakülteye istiyordu. Nakil için yazdığı yazı şöyleydi:

“Tarih bilgisinin gerek memleketimiz için gerekse genel ekonomik terbiye bakımından haiz bulunduğu önem dolayısıyla fakültemiz programına İktisat Tarihi ve Türkiye Maliye Tarihi dersleri konmuş, Türkiye ekonomisi hakkında tarihi araştırmalar yapmak ve iktisat ve içtimâiyat Enstitüsü'nün esaslı bir vazifesi olarak kabul etmiştir. Profesör Rüstow ile beraber çalışacak bir tarih doçenti bulunmamaktadır. Bu yüzden derslerde memleketimiz ahvaline temas edilmemesi, Enstitü'de tarihi araştırmalar yapılmaması mahzuru hasil olmaktadır. Kadromuzda bu boşluğu doldurabilmek için Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Ömer Lütfi Barkan'ın fakültemize verilmesi uygun mütalaa edilmektedir. Ömer Lütfi Barkan felsefe ve iktisat tahsil etmiş ve bilahare iktisat tarihine büyük bir alaka göstererek, kısmen arşivlerde yeni vesaiki işlemek suretiyle Türkiye İktisat Tarihine ait enteresan tetkikler neşretmiştir.”

Barkan, bu talebe olumlu cevap vermiş ve 1938 yılında iktisat fakültesine geçmiştir. Doçentlik tezini “Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri” konusunda hazırlamıştır. Tez jürisi Fuat Köprülü, Alexandre

Von Rüstow ve Ebül ulâ Mardin'den oluşmaktaydı. 1939 yılında “Umumi İktisat ve İktisat Tarihi Doçenti” olmuştur.²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Annales okulunun savunduğu sosyo-ekonomik tarih dünyada çok ön plana çıkmıştır. Annales Tarih Okulu, geleneksel tarih anlayışına karşı yeni bir tarih anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Barkan Strasbourg'da böyle bir ortam içinde tahsil görmüş, tarih anlayışında Fransız Annales Okulunun büyük etkisi olmuştur.

Annales Tarih Okulunun görüşleri kısaca şöyle özetlenebilir. Birincisi, siyasi olaylardan oluşan geleneksel anlatımın yerine, sorun odaklı tarih anlayışı geçmiştir. İkincisi, siyaset odaklı tarih yerine toplumların ve insanların faaliyetleri önemlidir. Üçüncüsü de tarih bilimiyle diğer bilimlerde işbirliği yapmak.³

Annalescilerin diğer bilimlerle ilgili anlayışı şöyledir: “Eğer tarihe yeniden kan verilmesi gerekiyorsa, bu ancak coğrafya, linguistik, ekonomi, demografi, siyaset bilimi, klimatoloji, psikoloji ve benzeri beşeri bilim dallarının fethedilmesi, hatta boyunduruk altına alınmasıyla mümkün kılınabilir.”⁴

16. yüzyılda Fernand Braudel'in Akdeniz ve Akdeniz Dünyası adlı eseri Türk tarihçiliğinde büyük yankılar uyandırdı. Barkan, Braudel'in eserine tanıtma yazısı yazdı. Eserin yayınlanmasını “büyük bir ilmi hadise” olarak nitelemiş ve eserin önemini şöyle açıklamıştı:

“Eser, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük bir devrinin en mühim meselesini bütün Akdeniz memleketlerine şâmil geniş bir plân içinde zengin malzeme ve yeni bir ilmi metotla vaz ve mütalâa etmiş olmak gibi, bizim için büyük bir kıymet ve ehemmiyet taşımaktadır.”⁵

Braudel, Akdeniz ve çevresindeki memleketlerin ortak koşullar altında yaşadıklarını düşünerek, Akdeniz tarihini bir bütün olarak ele almıştır. Braudel arşiv malzemelerini kullanarak yeni bir tarih anlayışı ve analiz metodu uygulamaktaydı.

² Halil SAHİLLİOĞLU, A.g.m., s. 3-10

³ Peter BURKE, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (çev. Mehmet KÜÇÜK), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 23-24

⁴ Ali BORATAV, (Derleyen) *Tarih ve Tarihçi – Annales Okulu İzinde*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 11

⁵ Ömer Lütfi BARKAN, “Filip II. Devrimde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri”, İ.Ü. İ.F.M. C.XII, No: 3-4, İstanbul, 1951, s. 173-174

Barkan, Akdeniz dünyasında olduğu gibi, Osmanlı tarihinin de böyle kapsamlı bir yaklaşımla incelenmesi gerektiğini savunur. “Osmanlı tarihini dış âlemden tecrit edilmiş kapalı bir muhitte, yalnız kendi zâtî inkişaflarının mantığı içinde, müstakil bir varlık gibi” incelemenin doğru olmadığını vurgular.⁶

Barkan, Braudel’le tarih görüşlerinin aynı çizgide olduğunu belirterek, hanedanlar ve siyasi olayların yerine “halk yığınlarının her günkü hayatları” ve olayların “devamlı neticeleri” üzerinde durmanın önemine değinir. Ona göre, “Osmanlı tarihi, diğer bütün tarihler gibi, bir hanedanın destanını yapmak isteyen tarihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vakayiden ibaret değildir. Her hadise kendisini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dini şartlarla işlenmiş ve harici tesirlerle dünya yüzünün değişmesi nevinden bir oluşla yavaş yavaş tabi olarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan siyasi şahsiyetler ve vakayı arkasında onları hazırlayan içtimaî sebepleri aramak lazımdır.⁷

Braudel, Osmanlı arşivlerine giremediğinden Dubrovnik (Ragusa) arşivinden yararlanmıştır. Onun ifadesiyle, Akdeniz’in doğusu yeterince işlenmemiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için Osmanlı arşivlerinin incelenmesi gerekiyordu. Barkan arşivlere önem vererek bunu başarmıştır. Braudel sonrası çalışmalarında iktisat tarihine daha çok ağırlık verdiği görülmektedir.⁸ Bu konuda görüşlerini şöyle ifade etmiştir.

“İktisadi ve içtimai meselelere ehemmiyet veren bir tarihçilik için, küçük veya büyük siyasi teşekküllerin hudutlarından taşarak, coğrafi veya iktisadi az çok büyük bir vahdet arz eden geniş sahaları bir arada ve bir bütün olarak tetkik etmek zarureti vardır. Sosyal veya ekonomik buhranların veya teknik terakkilerin ekseriya, mevzii hareketler olmayıp hakiki sebep ve mahiyetleri ancak geniş sahalar içinde bütün vüs’atleri ile mütalâaları sayesinde meydana çıkarılabilecek olan, milletlerarası şümullü hadiseler olduğu bir hakikattir. Sadece siyasi ve hatta askeri hadiselerin ilmi bir şekilde izahı işimin bile, bu işle uğraşan tarihçide kâfi derecede bir ufuk genişliğine ve bol malzeme üzerinde mukayese kabiliyetine,

⁶ Halil İNALCIK, “Akdeniz ve Türkler”, *Doğu-Batı*, Sayı: 34, 2005-2006, s. 134

⁷ Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1942, s. 279

⁸ Halil İNALCIK – Bahaeddin YEDİYILDIZ, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK Yay., C.I, Ankara, 4-8 Ekim 1999, s. 143-144

teknik, ekonomik, mali... bütün diğer sahalarda ve komşu memleketlerin tarihinde olup bitenlerle ilgilenmek melekesine bağlı olduğu şüphesizdir”.⁹

1951’den sonra Barkan ve Braudel arasında sıkı bir dostluk oluşmuş. Braudel eserinin ikinci baskısında Barkan’ın araştırmalarına yer vermiştir. Braudel ve Barkan’ın “belgesiz tarih yazılmaz” görüşü tarihçiler için çok önemlidir. Barkan, konu ve metodoloji açısından Türk tarihçiliğini batı tarihçiliği seviyesine çıkarmıştır. O Annales okulunun sosyal-ekonomik tarih görüşünü Türkiye’ye getirmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti’nin iktisadi ve sosyal tarihini inceleyen Barkan daha çok XVI. ve XVII. yüzyıllara ağırlık vermiştir. Osmanlı bütçeleri, imâret ve vakıfların muhasebe bilançoları, sancaknamelerle ilgili araştırmaları, Osmanlı iktisâdi ve sosyal tarihinin aydınlatılmasında büyük katkıları olmuştur. Tahrir defterleri ilk defa onun tarafından sistematik olarak incelenmiştir.

Barkan, Türkiye tarihi üzerindeki araştırmaların istenilen mevkie gelebilmesi için, eski hikâyeci tarih anlayışını değiştirerek, yeni metotlarla Türkiye tarihinin tetkik edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, ekonomik ve sosyal olayların gerçek manada izah edilebilmesi için, onların sayılarla ölçülmesi ve istatistiklerle karşılaştırılmaları şarttır. Yeni istatistik metotların uygulanabilmesi için Türk arşivleri önemli kaynaklara sahiptir. Bu konuda görüşleri şöyledir.

“Bugünkü Türkiye’nin maliyesini, iktisadi ve içtimai bünyesini, coğrafyasını nasıl rakamsız, grafiksiz ve haritasız mütalaa etmek imkânı yoksa 16. yüzyıl Türkiye’sinin tarihi coğrafyasını veya iktisadi tarihini aydınlatmayı kendisine hedef tutan tarih çalışmaları için de devre ait nüfus istatistiklerine zirai gelir kaynaklarının muhtelif tarihlerdeki terekküp tarzlarını gösteren rakamlara ve bu rakamları manalandırmak için modern içtimai ilimlerin bilhassa kullandığı istatistik vasıta ve metotlarına ihtiyaç vardır.”¹¹

Barkan’ın tarih anlayışı üzerinde etkili olan diğer bir disiplin de “Tarihi Demografi”dir. Osmanlı tarihi demografi araştırmalarının öncüsü olmuştur.

⁹ BARKAN, “Filip II Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri”., s. 175

¹⁰ Emine ÇAYKARA, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalçık Kitabı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115

¹¹ Ömer Lütfi BARKAN, “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, IV. *Türk Tarih Kongresi, (Tebliğler)*, Ankara, 1948, s. 291

Barkan, tarihinin belli bir döneminde yaşamış olan bir medeniyetin iktisâdi, idarî sosyal ve askeri meselelerini aydınlatmak için dönemin demografik durumunun araştırılması gerektiğine değinir. Barkan'a göre, tarih ilminin belirli dönem ve medeniyetlerin özelliklerini, devletlerin askeri-idari yapısını, sosyal ve ekonomik ilişkilerini açıklamak isterken, o dönem ve devletin nüfus özelliklerini, nüfusun artma ve azalış oranı, yaş, cinsiyet gibi.... demografik sebepleri dikkate almamak, tarihi olayların ilmi bir şekilde açıklanmasını engellemiştir.

Demografik durumun tarihi olayları harekete geçirdiğini savunmaktadır. Tarihte her olayın demografik alanda her zaman bir sebep ve sonucu bulunmaktadır. Demografi ilmi için gerekli malzemeye Osmanlı arşivleri yeterince sahiptir.¹²

Barkan, ilmi ve sistemli şekilde Türkiye maliye tarihinin yazılmamasını eleştirerek, bir devletin gelir ve gider hesaplarının, yaşamış olduğu iktisadi bunalımların araştırılmamasını tarihimiz için büyük bir zaaf olarak görür. Bu nedenle, birçok bütçeyi inceleyerek maliye tarihi için malzeme hazırlamıştır.

“Tarihçinin, teşkilât ve idarî- askerî kadro meselelerini ve bazı tarihi olayları aydınlatmak için olduğu kadar, iktisadi konjonktürü tayin etmek, müzmin veya hâd buhranlı hallerde içtimai bünyenin tansiyon ve hararet derecesini ölçmek için de, maliye daireleri arşivlerinde ve devlet idaresinin muhasebe defterleri üzerinde tetkikler yapması ve çok defa bir hastanın nabzını yoklar gibi, devlet “bütçe”leri gözden geçirmesi icap etmektedir.”¹³

Barkan, Türkiye’de tarih eğitimi ve öğretimi problemlerine de değinmiştir. Ders kitaplarında, medeniyetler tarihi, sosyal ve ekonomik konuların olmamasını eleştirmiştir. Tarih derslerinin başarılı olması için ayrıntılı olarak sanat tarihi, kültür tarihi, düşünce tarihi, sosyal ve ekonomik tarihle ilgili konulara tarih kitaplarında yer verilmesi gerektiğini savunur. Harf inkılâbı nedeniyle yeni nesillerin ve öğretmenlerin faydalanabilecekleri kaynakların değerini kaybettiğine değinir. Bu konuda görüşleri şöyledir:

¹² Ömer Lütfi BARKAN, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul, 1955, s. 1-3

¹³ Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XV, Sayı: 1-4, İstanbul 1953-1954, s.238

“Öğretmenlerin yetiştirilmesi meselesi de çok önemlidir. Bilhassa bizim yukarıda bahsettiğimiz şekilde bir tarih dersi okutacak öğretmenlerin fakültelerimizde tarih âlimlerine mahsus olan tedrisattan ayrı, hususi ve derli toplu bir rejime tâbi tutularak yetiştirilmeleri lazımdır. Bu gibilerin sanat tarihi, arkeoloji, içtimaî ve iktisadi tarih, sosyoloji, felsefe ve edebiyat tarihi gibi dersleri muhakkak görmüş olmaları da icabeder.”¹⁴

Barkan’ın üzerinde durduğu konular arasında Osmanlı hukuku ve toprak sistemi de yer almaktaydı. Özellikle Osmanlı tımar sisteminin yapısı ve feodalite ile karşılaştırması hakkındaki çalışmaları dikkati çekmiştir. Ona göre, Osmanlı tımarı ile feodal düzen arasında benzerlikler olmasına rağmen ikisi birbirinden çok farklıdır. Bu konuda Barkan’a en önemli eleştiri Halil Berktaş’tan gelmiştir. Barkan’ı “Atatürk devletçiliğinin ürünü” olarak nitelemiştir. Ona göre, Barkan’a tarihçi olmasını emreden devlettir. 30 yaşına kadar tarihle hiçbir alakası olmayan Barkan’ın İstanbul Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’ne doçent olarak girmesini eleştirmiştir. Barkan’ın Osmanlı düzeninin benzersizliği, feodal olmadığı gibi fikirleriyle Osmanlı hayranlığı oluşturmaya çalıştığını, bunun o dönemdeki “devlet propagandası” olduğuna değinir.¹⁵

Barkan yazılarını üç dört kere elden geçiren titiz çalışan bir ilim adamıydı. Misafirlerini dahi belli saatlerde kabul etmiştir. Çalışmalarını her şeyin üstünde tutmuştur.¹⁶

Vefatından sonra onunla ilgili birkaç yazı yayınlanmıştır. Ali Gevgili, yazısında Osmanlı düzeni ve özellikleriyle ilgili bilgileri Ömer Lütfi Barkan’a borçlu olduğumuzu ifade eder.¹⁷ Lütfi Güçer, Barkan’ın arşiv malzemesiyle istatistiksel yöntemi kullanarak Osmanlı’nın ekonomik ve sosyal hayatının önemli sorunlarını açıklamadaki başarısına değinir.¹⁸ Çizakça’ya göre Barkan Annales okulunu temsil etmekle kalmamış, Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki yerini bulmuştur. Türkiye çok değerli bir bilim adamını kaybetmiştir.¹⁹

¹⁴ Coşkun ÇAKIR, “Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi BARKAN”, *Doğu-Batı*, Sayı:12, İstanbul, 2000, s.45

¹⁵ Halil BERKTAY, “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 54, Yaz-Güz 1991, s.34-41

¹⁶ KÜTÜKOĞLU, “Barkan”, s.75

¹⁷ Ali, GEVGİLİ “Osmanlı Sırları ve Prof. Barkan”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1979, s.9

¹⁸ Lütfi GÜÇER, “Barkan ile Aydınlanan Tarih”, *Milliyet*, 30 Eylül 1979, s.2

¹⁹ Murat ÇİZAKÇA, “Bir Büyük Hocayı Yitirdik”, 31 Ağustos 1979, *Cumhuriyet*, s.2

Barkan, sosyal tarih, iktisat tarihi ve tarihi demografi alanlarında yaptığı çalışmalarla Türkiye’de tarih anlayışını geleneksellikten kurtarıp, yeni bir metod getirmiştir. Pek çok konuda araştırmalar yaparak, Türk iktisat tarihi için emsalsiz eserler ortaya koymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN ESERLERİ

Barkan, iktisadi ve sosyal tarihle ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıl üzerinde yoğunlaşmıştır. Vakıflardan sürgünlere, bütçelerden kanunlara, tahrirlerden fiyat hareketlerine kadar birçok konuyu ele almıştır. Binlerce sayfayı tutan eserlerini değerlendirmek bu çalışmanın çok üstündedir. Onun genel olarak ele aldığı konular altı başlık altında özetlenmiştir.

3.1. Vakıflar

Osmanlı Devletinin kuruluş meselesi, yerli ve yabancı araştırmacıların çokça üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Kısa bir sürede küçük bir aşiretten büyük bir imparatorluğa geçişin sırlarını araştırmışlardır. Osmanlı'nın kuruluşuna dair belgenin az olması, bu konu üzerinde yapılan araştırmaların tam olarak yeterli olmasını engellemiştir. Bundan dolayı Osmanlı'nın kuruluşu ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Yerli kaynaklar, Osmanlı tarihini bir kahramanlık destanı olarak ele alırken, Gibbons gibi bazı yabancı tarihçiler ise Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde yeterli nüfusa sahip olmadıklarından devletin kurulması için gerekli şartları yerli Rumlardan temin ettiklerini ileri sürer. Gibbons, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yeni bir din ve İslamlaşmış Rumlardan oluşan Osmanlı ırkı görüşüne dayandırır.

Fuad Köprülü'nün Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesiyle ilgili yaptığı araştırmalar, Barkan'a kaynaklık etmiştir. Barkan, arşiv malzemelerinden yararlanarak konuyu daha ileriye götürmüştür. "Kolonizatör Türk Dervişleri"²⁰ adlı makalesinde bu konu hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Barkan'a göre Osmanlı'nın kurulacağı sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durum gerçek manasıyla araştırılmamıştır. Kuruluş meselesini tek bir nedenle açıklamanın doğru olmadığını söyler.

XIII. yüzyılda Moğol istilası Anadolu'da siyasi ve sosyal karışıklıklara neden olmuştur. Moğolların baskısı sonucu Anadolu Selçuklu Devleti dağılmaya başlamış, uç bölgelerde bağımsız beylikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biride Osmanlı beyliğidir. Moğol saldırısı yüzünden birçok Türkmen, Selçuk-Bizans

²⁰ Ömer Lütfi BARKAN, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, (Yayın tarihi ve yeri belirtilmemiş) Hamle Yayınları, s.5-6

sınırdaki beyliklere sığınmışlardır. Bu kişiler içinde Barkan'ın kendilerine "Kolonizatör Türk Dervişleri" dediği birçok derviş, şeyh, baba gibi din adamları da vardır. Osmanlı beyliğinin kuruluşu sırasında Bizans ve Selçuklu devletinin zayıf düşmesi beyliğin genişlemesini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı, Türk ve İslam dünyasının her tarafından, her sınıftan ve meslekten insanların akınına uğramıştır. Bunları; İran, Mısır, Kırım medreselerinden hocalar, Anadolu'dan gelen Selçuklu ve İlhanlı teşkilatına mensup kişiler, çeşitli tarikatların temsilcileri ve misyonerler dediğimiz dervişler olarak sınıflandırabiliriz. Özellikle bu dervişler arasında Gazıyan-ı Rum (Alpler veya Alp Erenler) adı altında bilinen ve İslamiyet öncesi Türk dünyasında var olan Türk şövalyelerinin önemi büyüktür. Anadolu Ahileri ile Horasan Erenleri de denilen abdal ve baba adını alan, Türkmen kabileleri arasında propaganda yapan, Osmanlı Padişahları ile çoğu zaman harplere katılan dervişlerde vardır.

Bu dervişler Türk ve İslam dünyasının her tarafında şubeleri olan örgütlü tarikatlara bağlıydılar. Bu teşkilatlar aracılığıyla her tarafla temas halinde bulunan Osmanlı, Osmanlılaşmış Rumların yardımına ihtiyaç duymadan daha önceki Türk imparatorlukları gibi büyük bir imparatorluk kurmada bu güçlerden yararlanmışlardır.

Burada özellikle belirtilmesi gereken bir noktada Ahilerin Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve gelişme döneminde etkin bir role sahip oluşudur. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali ile silah arkadaşlarından çoğunun Ahi teşkilatına mensup olması, ilk askeri üniformanın Ahi üniforması oluşu ve yeniçeriler için Ahi başlığının kabul edilmesi, Ahi teşkilatına verilen önemi göstermektedir. Bu tarikatın gücünü, Selçuklu Devleti'nin en güçlü olduğu zamanlarda Babailerin Anadolu'daki Türkmen aşiretlerini harekete geçirerek devleti sarsmasından anlıyoruz.

Barkan XVI. asra ait nüfus ve arazi sicillerinden 255 adet belge inceleyerek, dervişlerin ve onların kurdukları zaviyelerin kolonizatörlük rolünü araştırmıştır. XIII. yüzyıl Anadolu'daki siyasi ve sosyal karışıklığa rağmen Ahilik teşkilatı gücünü muhafaza etmiş ve Anadolu'nun büyük şehirlerinden köylerine kadar dağılmış ve oralarda zaviyeler kurmuşlardır. Zaviyelerin çoğunluğu yer-yurt bulmak için gelip, yeni açılan memleketlere yerleşen göçmenler tarafından

kurulmuştur. Boş ve ıssız topraklarda, hırsız yatağı dar geçitlerde ve önemli yollar üzerine zaviyeler kurarak buraların imar ve iskânını sağlıyorlardı. Kısa bir zamanda tekke, zaviye ve türbeler yapıp köyler oluşturdular. Bu köylerde değirmenler, kervansaraylar, fırınlar inşa ettiler. Böylece bu terkedilmiş yerleri bir kültür ve din merkezi haline çeviriyorlardı.

Barkan'a göre zaviyelerin dini telkin açısından büyük önemi vardır. Dervişler, fetihlerde başarılı olmak için Osmanlı ordularına sadece teşkilatlı ve inançlı savaşçılar sağlamakla yetinmeyip, dini ve sosyal düşüncelerini telkin ederek fetihleri de kolaylaştırmışlardır. Ortaçağ Hristiyan hukukuna karşı yeni bir düzen ve din propagandası yapan Türk dervişleri, ordulardan önce karşı tarafı manevi olarak kazanmışlardır.

Barkan, Anadolu'da tarikatların ortaya çıkışında Moğol Şamanizm'inin etkili olduğunu vurgular. Orta Asya'dan gelen göçlerle Anadolu'ya yeni dinsel inançlar girmiştir. Burada bahsettiğimiz dervişler kendileriyle memleketlerinin geleneklerini ve dini inançlarını beraberlerinde getirmişlerdir. Bundan dolayı Anadolu ayrı inanç ve adetlere sahip insan yığınlarıyla dolmuştur. Bu dervişlerin geneli bir aşiretin başı ya da beğidir. Yerleştikleri yerlere kendi çevreleriyle geliyorlardı.

Barkan, Anadolu'da görülen zaviyelerin çoğunluğunun Osmanlıdan önceki beylikler zamanında kurulmuş Ahi zaviyeleri olduğunu söyler. Osmanlı padişahları da aynı geleneği devam ettirerek, zaviye dervişlerini korumuş ve yeni zaviyelerin açılması için yardımcı olmuştur. Bu kadar etkili bir güce sahip olan dervişler gördükleri hizmetleri karşılığı, sultanlarca bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır.

Hatta Barkan'ın incelediği bazı tahrir defterlerinde Osmanlı padişahlarının pek çok ahiye vakıfta buldukları görülmektedir. Fakat bunu tüm dervişler için genellemek doğru değildir. O dönemde dervişlerin çoğu oşürden bile muaf değildi. Örneğin, Sarı Saltuk Baba Türbesi Dervişleri bağ, bahçe ve çiftlik ürünlerinin bir kısmını devlete verdikten sonra, geri kalanın çoğunu zaviyeye gelen insanlar için harcıyorlardı.

Zaviyelerin geneli, zaviyeyi kurmuş olanların elinde evladlık vakıf olarak bulunmaktadır. Zamanla evlatları kalmayınca şeyhlerin yolsuzlukları görülünce,

onların yerine devlet tarafından başka şeyhler atanmıştır. Buralar evlatlık vakıf olmaktan çıkıp amme vakfı haline girmiştir. Zaviyelerde vakıflar gibi idare edilmiştir.

Anadolu’ da bu tarihlerde kadın şeyhlerde görülmektedir. Barkan, arşiv belgelerinde “Ana”, “Ahi Ana” veya “Bacı Ana” gibi isimlerin geçtiğini aktarıyor.

Barkan, askeri istilalara katılıp yerleştikleri yerlerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan dervişleri, esrar çiğneyip boş gezen dervişlerden kesinlikle ayırır. Dervişlerle ilgili görüşünü şöyle ifade eder:

“Dervişlerle ve zaviyelerle alakamız, onların Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garbe doğru akın işinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir. Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima harbe doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler, bizim alakamızı celb etmek için birçok vasıfları haizdirler. Hele onların daha fazla yarı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleriyle meşgul gözükmeleri ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alakayı şiddetlendirmektedir.”²¹

Barkan, daha sonra Osmanlı’nın Anadolu ve Balkanlar’daki iskân politikasını anlatan makaleler yayınlamıştır. Osmanlı Devleti’nin iskân siyasetinin sebeplerinden birisi, devletin gelirini artırmaktır. Nüfusu, verimsiz topraklardan daha verimli topraklara nakil ederek yeni tarım alanları oluşturmuşlardır. Nüfusun verimli şekilde yayılmasında ve çalıştırılmasında devletin büyük menfaati vardır.

İkincisi, eski bir devlet geleneğinin içinde yer alması ve yeni fethedilen yerleri şenlendirmek için sürgünler yapılırdı. Sürgünler sayesinde askeri ve siyasi güvenlik sağlanıyor, askeri sevkıyat ve ticaret daha kolay yapılıyordu. Osmanlı imparatorluğu’nun kuruluşunda, Anadolu’daki Türkmen aşiretleri Anadolu’nun ve Balkanların Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında gerekli insan kaynaklarının

²¹ BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, s.279-305

bulunmasında önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar Rumeli'nin fethine başladıkları zaman Anadolu'dan insanlar getirilip fethedilen yerlere yerleştirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan beri uyguladığı iskân siyasetinde, birinci metot sürgün, ikinci metot da vakıflar ve temliklerdir. Dikkati çeken hususlardan biriside Anadolu'dan Rumeli'ye insanları sürgün ederken, bir taraftan da yeni fethedilen memleketlerdeki bazı Hıristiyanları Anadolu'ya sürerek, ters yönde bir nakil yapılmıştır. Yeni fethedilen memleketlerdeki halkın bir kısmını, iskân edilmemiş yerlere sürgün ederek orada köyler ve kasabalar oluşturmuşlardır.

Barkan'a göre Türk devletlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde göçebe unsurların yer değiştirmesi konusunda sahip oldukları imkân çok büyük rol oynamıştır. İskân siyasetinde göçebe unsurlar, yerleşik hayat süren insanlara göre daha müsaittir. Fethedilen bölgelere Türkmen aşiretlerinin sürgün edilmesi, sadece göçebe hayatın iskâna müsait olmasından kaynaklanmıyordu. Göçebelerin yerleşik halka göre savaşçı özelliklerini korumaları ve kabile disiplini içinde askeri kuvvetleri çok büyüktür. Yörük, müsellemler...vs. gibi askeri sınıflarla Osmanlı'nın yanında savaşa katılmışlardır.²²

Örneğin, Rumeli'nin iskânı için Anadolu'dan göç ettirilen gruplar arasında Tatar aşiretleri de vardır. Çelebi Sultan Mehmet 1418 yılında Samsun'dan Bursa'ya dönerken İskilip yakınlarında kalabalık bir tatar aşireti görür. Bu aşiretin ilerde sorun çıkarabileceğini düşünerek, aşireti Filibe yakınlarında Konuş Hisarına sürdürür. Aşiretin reisi Minnet Bey'in oğlu zamanında Tatar pazarı adıyla kasaba kurularak imaret, kervansaray, cami gibi tesislerle bölgenin imarı da sağlanır.

Osmanlı, Anadolu da önemli bir siyasi güce sahip beyleri, çeşitli nedenlerle Rumeli'ye sürerek Osmanlı merkezi devlet otoritesini sarsacak asalet sınıflarının oluşmasını önliyordu. Yine II. Beyazıt döneminde Trabzon'dan Rumeli'ye sürülen Hıristiyan sipahilerin yerine Samsun, Tokat, Amasya, Bafra gibi Türk ve İslam şehirlerinden nüfus nakledilmiştir. Silistre sancağına ait bir tahrir defterinde 16.asırda Anadolu'dan göç ettirilmiş olan sürgünlerin bazı vergilerden muaf tutulduğu görülmektedir. Memleketlerinden ayrıлып farklı yerlere yerleşmeye mecbur edilen göçmenlere, gönderildikleri memleketlere alışmaları

²² Ömer Lütfi BARKAN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" İ.Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XI, Sayı:1-4, İstanbul 1949-1950, s.524-569; C.XIII, Sayı:1-4, İstanbul 1951-1952, S.56-78.

için bazı imtiyazlar verilmiştir. Ama bu ayrıcalıklar süreklilik arz etmemektedir. Belli bir müddet sonra sürgünlerde, reaya gibi vergileri vermeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin siyasi amaçlarla yaptığı sürgünlerde vardır. Göçebe aşiretler zamanla güçlenerek devletin bütünlüğünü bozacak siyasi ve dini karışıklıklar çıkarabilir. Osmanlı çeşitli nedenlerle bu güçleri parçalayarak sürgün etmiştir. Mesela; II. Beyazıt 1502'de Teke ve Hamit civarında bulunan bazı Kızılbaş Türkmenleri Mora yarımadasına, Mudon ve Koron taraflarına sürdürmüştür. Şah İsmail'in Anadolu'daki Türkmenleri kendi tarafına toplaması, Osmanlı'nın bu konuda önlemler almasına neden olmuştur.

Rumeli'nin Türkleştirilmesinde zorunlu sürgün ve iskânın yanı sıra, verimli toprak bulmak için boş ve harap yerleri şenlendirmek için kendiliğinden göç eden insanlarda vardır. Rumeli'nin fethinden sonra, Anadolu'dan Balkanlara doğru büyük bir göç meydana gelmiştir. Rumeli'nin bazı köy ve kasabaları tam bir Türk ve İslam memleketi haline dönüşmüştür. Daha önceki iskânlardan farklı olarak, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında, Anadolu'dan bir çok insanın Rumeli'ye göç etmesi bu bölgenin İslamlaşmasında çok etkili olmuştur. Rumeli'de bulunan Müslüman halkın genelinin kökeni Anadolu'dan gelmedir.²³

Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde vakıf yoluyla kurulan imaret sisteminin çok büyük etkisi olduğuna değinir. Genellikle cami etrafında kurulan medreseler, hastahaneler, hamam ve kervansaraylar ...vs dinî, kültürel ve yardım kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların çalışanları için kalacak yer, su ve kanalizasyon hizmetlerini sağlamak amacıyla kurulan tesisler, bu tesislere gelir sağlamak için yapılan fırın, değirmen, hanlar, pazaryerleri, çarşılar yeni kurulacak şehirlerin veya imar ve iskân gerektiren yerlerin temelini oluşturmaktadır.

Özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirler imaretler etrafında şehirlerin nasıl geliştiğini gösteren birer örnektir. Şehirlerin gelişiminde ve imparatorluğun iktisadi-sosyal hayatında vakıflar çok önemlidir. Vakfı yapanların kişiliği ve amacına göre bu vakıfları diğerlerinden ayırmak gerekir. Bu gibi vakıflar genellikle padişah ve büyük devlet adamları tarafından yaptırılmıştır.

²³ BARKAN, "Osmanlı imparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV, Sayı:1-4, İstanbul 1953-1954, s.239-257

Bütün masraflar kendi özel hazinelerinden karşılanmıştır. Yani devlet kendi eliyle kurmuş ama idari ve mali bakımdan hür ve özel statüye sahip kamu hizmeti gören tesislerdir.

Bu kurumların gelir kaynakları, devletin kendine ait topraklardan alacağı vergileri devamlı olarak bir tesise tahsis etmesi veya bir kişiye mülk olarak verilmesiyle sağlanır. Özellikle fetihlerde ele geçirilen ganimetlerin bu gelir kaynaklarında yeri önemlidir.²⁴

Yeni kurulacak şehirlerin temelini oluşturan imaret sitelerinin “kuruluş ve sermayelerini” devlet kendi tarafından ve bu imaretlere bağışladığı vakıflardan sağlamaktadır. Vakıf kanalıyla, idari-mali serbestliğe sahip imtiyazlı tesisler olarak kendi özel statülerine göre işletilmişlerdir.²⁵

Bu tarz vakıflar tamamıyla hayır ve din işleriyle ilgilenmiştir. Barkan, bu konuda görüşlerini şöyle ifade eder:

“Gerçekten, siyâsi ve askerî maksatlarla veya seyahat ve ticaretin kolaylaştırılması gayesiyle stratejik yollar boyunca büyük kervan sitelerinin kurulması, dil ve din birliğinin ve siyasi bütünlüğün temini için cami, mektep, zâviye ve tekye ... gibi faal kültür ve propaganda merkezlerinin veya imâret ve hastahane gibi içtimaî yardım müesseselerinin teşkilatlandırılması işlerinin bugün için hakikaten belli başlı mühim devlet hizmetleri arasında yer almış olduğuna şüphe yoktur.”

Barkan, birçok nüfus ve arazi tahrirlerini inceleyerek 16.asrın vakıf gelirleri hakkında bilgi vermiştir. Örneğin, Anadolu eyaletinin 1530-1540 tahrirlerine göre toplam geliri 79.784.960 akçedir. Bu gelirin 13.641.684 akçesi yani %17’ si vakıflarıdır. O dönemde Anadolu’da hayır kurumlarında çalışan kişilerin maaşları, masrafları bu vakıf gelirlerinden temin ediliyordu.²⁶

Aynı dönemde diğer vilayetlerde de gelirin büyük bir kısmı hayır işleri için vakıflara ayrılmıştır. Vakıfların gelir kaynaklarıyla devlet amme hizmetlerini görmektedir.

²⁴ Ömer Lütfi BARKAN, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, Sayı: 1-2, 1962-63, s.238-240

²⁵ Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyet Meselesi”, *Türk Hukuk Tarih Dergisi I*, Ankara, 1941-1942, s.11-25

²⁶ BARKAN, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, s.242

İmaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzıyla ilgili bilgi edinmek için pek çok kaynak mevcuttur. Bunların en önemlisi vakfiyelerdir. Vakfiyelerde imaretin gelir kaynaklarının tespiti, amacı, işleyiş tarzı hakkında değerli bilgiler vardır. Fakat vakfiyelerdeki bilgilerle vakıfların tarihi tam olarak açıklanamaz. Biz vakıfların özel şartlarını, ekonomik durumlarını, geçirdikleri safhaları yıllık muhasebe cetvellerinden öğrenebiliriz.

Barkan, vakıflarla ilgili kaynakların toplumun yalnızca hayır işlerine ait inançlarını yansıtmadığı o dönemin ekonomik ve sosyal durumunu, geleneklerini, aile özelliklerini belirleyen kaynaklar olarak çok değerli olduğuna değinir. Mesela İstanbul Vakıflarının 953 (1546) Tarihli Tahrir Defteri bu özellikleri dışında İstanbul'un Türkler tarafından yeniden imar ve iskân gibi XV. ve XVI. asırların iktisadi ve sosyal durumunu aydınlatmak için çok önemli malzeme içermektedir. Bu tahrir defteri İstanbul vakıflarının envanterini oluşturacak şekilde yapılan teftişleri bir araya toplamıştır.

Barkan İstanbul'un yeniden imar ve iskânında vakıf tesislerinin oynadığı rol üzerinde önemle durmuştur. Önceden Bursa ve Edirne de uygulanan vakıf yolu ile idare edilen imaret sistemi burada da uygulanmıştır. Genellikle büyük cami etrafında toplanmış medreseler, tophane, hastane, hamam, kervansaray, fırın, değirmen, pazaryerleri gibi tesisler İstanbul'da yeni semtlerin temelini oluşturmuştur. İstanbul'daki imar faaliyetlerinin en güzel örneği bizzat Fatih Sultan Mehmet'in kendi malından kurduğu Fatih Cami ve İmareti ile Ayasofya Cami vakıflarıdır.

Barkan, bu tür vakıf tesisleri ve imaret siteleri etrafında kurulan binalar ve kalabalık memur ve hizmetli sayılarıyla onların aileleriyle tesis edilmesini küçük bir şehrin manzarasına benzetmektedir. İstanbul'un imarı yalnız devlet yardımlarıyla değil özel şahısların yardımıyla da kısa sürede başarıyla sağlanmıştır.

Barkan, yayınladığı bu tahrir defterinde para vakıflarına ait örnekler de sunmuştur. Faizleştirilen vakıfların gelirleriyle hayır ve ibadet işleri yapılmıştır. 1456-1551 tarihlerin de İstanbul'da kurulan 2517 vakıftan 1161'i faizle işlettirilecek paralarla kurulmuştur.

Faizle işletilen para vakıflarının hayır ve ibadet işlerine harcandığına dair örnekler vardır. Mesela; Dülger Osman vakfettiği 600 akçenin faiziyle mahallesinde bulunan mescidin imamının yıl da birkaç hatim indirmesini sağlamıştı. Barkan İslamiyet faizciliği kesinlikle yasaklanmasına rağmen Osmanlının “şer’i hîle”lerle dolaylı yollardan faizciliği resmen kabul ederek uygulamalarının çok önemli olduğuna değinmiştir.

Hadislerde aynı cins malların değişiminin aynı miktarda olması gerektiği yazılıdır. Altına karşı altın gümüşe karşı gümüş gibi... Aynı cins olmayan mesela gümüşe karşı altın gibi... malların değişiminde taraflar serbesttir. Fakat bu mallar aynı anda alınıp verilmelidir. Yoksa araya zaman girdiğinden dolayı vadeli bir şekil alacak taraflardan biri diğerinden zaman bedeli olarak fazlalık alabilir. Buda riba (faiz) olur ve İslamiyet’te haramdır. İslam fakihlerine göre borç misliyle öder. Paranın borç alındığı zamanın altın değeri ödemek gerekmez. Tartı ve ölçeklerde de borç alındıktan sonra piyasadaki artma ve azalmalara göre değil mal aynen misli-misli ödenir.

İslam hukukunda haram olan faiz, alış-veriş muamelesi arkasına saklanarak meşru bir hal almıştır. İslam hukukunda haramdan sakınmak için genellikle başvuru olan “Muâmele-i Şer’iyye” yolu Barkan’a göre tamamen hukuki hilelerden oluşmaktadır. Örneğin, bir vakfın mütevellisi, borç isteyecek kişinin malını peşin para ile 100 liraya satın alıp bu malı o kişiye 110 liraya satarsa bu fiyat üzerinde vade ile borçlandırırorsa ödünç alınan yüz liranın faizi on liradır. Bu faiz de tamamen şer’i görünen hukuki bir muameledir. İslamiyet’te haram olan faizin bu şekilde hayır ve ibadet amacıyla kurulmuş vakıflar için harcaması şaşırtıcıdır. İslam fakihçilerinin iktisadi ve mali durumun zorlukları karşısında gerekli uygun yolları nasıl bulduklarını göstermektedir.²⁷

Barkan’a göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun arazi siyaseti toprak asaletine karşı çıkmış, ‘malikâne rejiminden sipahi tımarına doğru“ bir geçiş meydana gelmiştir. Yerli asalet sınıflarının oluşmasına en büyük engellerden biride İslam miras hukukudur. Toprağın varisler arasında eşit ve ufak parçalar halinde paylaşılmasını gerektiren İslam hukuku büyük toprak mülklerinin varlığına

²⁷ Ömer Lütfi BARKAN, *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri (953-1546)*, İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1970, s.3-38

karşıdır. İslam hukukunun bu etkisine rağmen aile mülk ve şereflerini korumak isteyen toprak sahipleri mülklerini evlatlık vakıf şekline sokmaktadırlar.

Bu şekilde İslam miras hukukundan uzaklaşarak mülkün bütün halinde kalması sağlanmaktadır. Evlatlık vakıf olan mülkler mirasçılar arasında paylaşılmadan vakfın belirleyeceği şartlar altında sadece belirli kişilerin faydalanması mümkündür. Mülkün aileden sadece birine verilmesi İslam miras hukukuna aykırıdır. Evlatlık vakıflarda mülk hayır işleri için değil, asıl amacı aile servetinin korunması ve kullanılmasıdır.

Barkan, amme hizmeti için kurulan vakıflarla aile mülklerini korumak için kurulan vakıfları birbirinden kesinlikle ayrılması gerektiğini savunur. Evlatlık vakıfların Osmanlı imparatorluğu'nun sosyal düzenine aykırı olarak aile şereflerini muhafaza için yerli bir asalet sınıfı oluşturmak amacıyla kurulduğu ve diğer vakıf ve mülklere göre öneminin az olduğuna değinir.²⁸

---

²⁸ Ömer Lütfi BARKAN, “Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.209-230

3.2. Kanunlar

Barkan, “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı imparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Cilt. I: Kanunlar” adlı kitabında yüze yakın kanun metnini yayınlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen hemen tamamındaki zirai örf ve adetleri, zirai ekonomideki gelişmeleri gösteren bu kanunlar iktisat ve maliye tarihi için emsalsiz bir kaynaktır. Tapu-Tahrir defterlerinin başlarında bulunan sancak kanunlarının incelenmesi sonucu bu kitap ortaya çıkmıştır. Kitabın başındaki mukaddimede Osmanlı Devleti’nin hukuki yapısı, dini yapısı ve laikliği hakkında önemli konulara değinmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti kendinden önceki Türk ve İslam Devletlerinde olduğu gibi İslamiyeti kabul etmiştir. Doğal olarak İslam hukuku esas alınmıştır. İslam dini sadece inanç ve ibadet kurallarını içermeyip dünya işleri ve insanların birbirleriyle ilişkilerini dahi kapsayan yaşamın bütün yönlerini düzenleyen bir sistemdir.³⁰ Osmanlı Devleti’nin teori ve uygulamada şer’i bir devlet olup olmadığı hakkında farklı görüşler vardır.

Akgündüz, kanunnâmelerin lâik bir anlayışla örfi hukuk ürünü olduğunu, Osmanlı hukukunun İslamiyetten önceki Türk hukukundan, Bizans ve Moğol hukukundan faydalandığını ve Osmanlının belli bir hukuk sistemi olmadığını iddia eden görüşleri eleştirmiştir. Ömer Lütfi Barkan ve Fuad Köprülü’nün sadece iktisatçı ve tarihçi olduklarını İslam hukukunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarına değinir. Ona göre, Osmanlı Müslüman bir devlet olduğu için, hukuk nizamı da İslam hukukudur.³¹

Barkan ise Osmanlı Devletinde şer’i hukuktan çok padişah tarafından konulan örfi hukukun hâkim olduğunu bu sebeple Osmanlı Devleti’ne şer’i devlet demenin doğru olmadığını söyler. Barkan bu konuyu şöyle açıklamıştır:

Din ve Dua kitabı olan Kuran’da inanç ve ibadetle ilgili emirlerin yanı sıra bazı hukukla ilgili meselelerde vardır. Evlenme, boşanma, miras bazı ceza meseleleri hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Ama bu Kuran’ın tam olarak bir hukuk kitabı olduğunu göstermez. Kuran’da bulunmayan hukuk meselelerini

²⁹ Ömer Lütfi BARKAN, *XV. ve XVI.ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul, 1943, s.VI-X

³⁰ Ömer Lütfi BARKAN, “Kanûn-Nâme“, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1977, s.185

³¹ Ahmed AĞGÜNDÜZ-Said ÖZTÜRK, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s.361-364

sünnet, icma, kıyas ve fıkıh kitaplarındaki kurallara göre çözmüşlerdir. Ona göre bu yöntemlerle bir İslam Devletini yönetmek imkânsızdır.³²

Bütün İslam memleketlerinde hep aynı şeriat hükümlerinin hiç değişmediğini düşünmek doğru değildir. Bazı İslam memleketlerinde birbirine hiç benzemeyen her biri genellikle yabancı kökenli çeşitli vergi usulleri teşkilat ve idare yöntemleri uygulanmıştır. Barkan, İslam memleketlerinin kendilerine özel şartlar içinde oluşturdukları hukuk sistemlerindeki her şeyi Kuran da bulmaya ve kitaba uydurmayı çalışan zihniyetin hukuk tarihinin en büyük düşmanı olduğunu söyler. İslam memleketlerinin hukuki düzenini anlamak için İslam hukukunu bilmek lazımdır. Ama bu bilgiler bize amme hukuku hakkında yeterli bilgi verirken İslam memleketlerindeki tarihi gelişmeyi göstermeye yeterli değildir.

Osmanlı imparatorluğunda diğer İslam devletlerinde olduğu gibi İslam hukuku ve örf ve adaletlerle veya padişah tarafından kanun koyma yetkisiyle oluşturulan bir örfi hukuk vardır. Bu iki çeşit hukuk Türkiye'nin son zamanlarına kadar bir arada mevcut bulunmuş ve açıkça bir hukuk ve kitap ikiliği Osmanlıda hâkim olmuştur. Padişahların belli alanlarda kanun koyma yetkileri her zaman var olmuştur. Tanzimat'tan sonra bile belli alanlarda yapılacak yenilikler hep Osmanlı Padişahlarının emir ve fermanlarıyla yapılmıştır.

Barkan'a göre şer'i hukukun her yerde uygulanabilir gözükmemesine rağmen, Osmanlı idare, teşkilat ve amme hukuku alanlarında eski Türk-İslam devletlerinde görülen idarecilik ananesi ya da yeni fethedilen memleketlerdeki vergi usullerini ve teşkilatını aynen alarak şer'i hukuk kanunlarından farklı bir siyasi hukuk oluşturmuştur.

Barkan, İslamiyet'in din olarak kabul edildiği memleketlerde İslam hukuku dışında başka bir hukukun olmadığını savunanlara karşı çıkar. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde dahi Kitabı açıp bakma ve kitaptaki kuralları aynen vurgulama yerine tecrübe ve adetler dikkate alınmıştır. Osmanlı'nın kuruluşu sırasında kanunları yapan Osmanlı padişahları şer'i hukukun kendileri için tanıdığı yetkiyi kullanarak gerektiğinde Hıristiyan memleketlerindeki mahalli adetleri aynen almışlardır.

³² Ömer Lütfi BARKAN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XI, Sayı: 3-4, İstanbul, 1945, s.203

Özellikle XVII. asırda Osmanlı Devletinde her yeniliği şer'i şerife uydurma anlayışı özellikle amme hukukunda İslam hükümlerinin daha fazla hâkim olmasına neden olmuştur.

Elimizde bulunan en eski kanunname örneği Fatih Kanunnamesidir. Teşrifat ceza ve sivil kanunları ihtiva eder. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman II. Selim, I. Ahmet ve IV. Murat dönemlerine ait kanun dergileri vardır.³³ Barkan mevcut bulunan kanunnameler incelendiğinde bu kanun dergilerinin çoğunun asıl ve resmi metinler olmadığını savunur. Kanun dergileri gerçek kanunların aynısı değil daha çok kanunların özetlenerek bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu kanunnamelerden çoğu özel kişiler tarafından ilmi maksatlarla düzenlenmiş metinlerdir.

Özel teşebbüslerle meydana gelen kanunnameler yanında padişahın emri ile çeşitli kanunların bir araya toplanmasıyla oluşan kanunnameler de vardır. Ama bu kanunnameler hemen hemen geneli devlet dairelerinde uygulanmak üzere resmi olarak düzenlenmiş kanun dergileri değildir. İdari teşkilat hakkında genel bir fikir vermek için asıl kanunlardan yapılmış eksiklik ve düzensiz derlemelerdir. Bu nedenle uygulamada faydalanılan gerçek kanun dergileri olmaktan uzaktır. Barkan, bu tip kanunnamelere örnek olarak "Fatih Kanunu" ile "Sultan Süleyman Kanunu"nu örnek vermektedir. Her iki kanunnamede Osmanlıdaki örfi kanunların padişah emriyle çoğunluğunun bir araya getirilmesini kapsamaktadır.

Rasgele toplanmış kanunname mecmualarının içindeki hükümlerin hangi tarihte nerelerde uygulandığını bulmak çok zordur. Çok eskiden çıkarılan bir kanun hükmü yeni düzenlenen kanun dergilerinin içine girebilmektedir³⁴Bazı kanun dergilerindeki hükümlerin fetva şeklinde açıklandığı görülmüştür. Bu da kanunnamelerin oluşumu ile fetvalar arasındaki ilişkiye ait yanlış fikirler oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle Ebussuud Efendi gibi şeyhülislamın kanunname metinlerini düzenlemesi bu yanlış fikirleri artırmıştır. Barkan, kanunların oluşmasında ve gelişmesinde fetvaların tesirinin olmadığını söyler. Kanunnameler padişahlar tarafından verilen ferman ve hükümlerden oluşur.

³³ BARKAN, XV. ve XVI.ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, s.12-20

³⁴ Ömer Lütfi BARKAN, "Osmanlı Kanunnâmeleri" III. Türk Tarih Kongresi, TTK Yay., Ankara, 15-20 Kasım 1943, s.508-519

Şeyhülislam Ebusuud efendinin miri arazi rejiminin esasları ile ilgili verdiği fetvalar vardır. Bu fetvalar daha çok ferman şeklinde yazılmıştır. Kanunnameler şeyhülislamlar değil tahrir eminleri tarafından yazılır. Bu kanunu Ebusuud Efendi şeyhülislamlık yetkisiyle değil il yazıcısı ya da padişah emri ile yazmıştır.³⁵

Barkan, Anadolu beylikleri kanalıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilat düzeninde eski Türk-İslam devletlerinin etkisinin olduğunu makalelerde özellikle vurgulamıştır. Akkoyunlu devletinin teşkilat ve kanunlarıyla Osmanlı'nın teşkilat ve kanunları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Hasan Bey zamanına ait kanunlardan 8 tanesini yayınlamıştır. Bu kanunnamelerin Osmanlı kanunnameleriyle benzerliklerini göstermiştir. Barkan'a göre, Osmanlı Anadolu beyliklerinde uygulanan örf ve adetlerin bazılarını aynen kabul ederek uzun müddet uygulamıştır. Zamanla gerekli değişimleri yapmıştır.³⁶

---

³⁵ Barkan, *XV. ve XVI.ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, s.34-39

³⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I, Gözlem Yayınları*, İstanbul, 1980, s.545-548

3.3. Bütçeler

Barkan, ilk defa varlığı dahi bilinmeyen bütçe defterlerini ve bütçelerle ilgili maaş ve masraf cetvellerini aynen yayınlarak Türkiye maliye tarihi için malzeme hazırlamıştır. Ona göre maliye tarihinde devlet bütçelerinin ya da devlete ait gelir ve gider defterlerinin tetkiki çok önemlidir. Tetkik edilen bütçelerde o devletin faaliyetleri, masrafları, iktisadi bunalımları, kıtlık, hastalıklar, savaş durumları gibi önemli olaylar gelir ve gider hesaplarına yansımıştır. Bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir.

“Bir devletin vergi sistemini, maliye, idare ve teşkilâtını, bütçesini, memur ve maaş rejimini, para politikasını, maruz kaldığı malî buhranların mahiyet ve nev’ini... ilh. bilmeden o devletin tipini, siyasî ve içtimaî bünyesini, iktisadî varlığını, askeri gücünü öğrenmek ve tarihin belli başlı hadiselerini izah etmek kabil olmaz.”

Barkan, ilmi olarak sistemli bir Türkiye maliye tarihinin yazılmamış olmasını tarihçiliğimiz için büyük bir zaaf olarak görür. Bu alanda çalışmanın zorluklarına değinir. Ona göre bunun sebebi birincisi, iktisadî ve malî tarih araştırmaları için askeri ve diplomatik tarihin yazılmasında kullanılan kaynaklar yeterli değildir. Arşiv malzemesi olmadan maliye tarihi yazılmaz. İkincisi, olayları sadece nakil ve hikâye etmekle yetinen eski tarih anlayışı yerine, sosyal ve ekonomik ilimlerin metotlarından yararlanarak, kişilerin değil, kitlelerin yaşam tarzı ve yazgısı üzerinde durulmalıdır.

Barkan’a göre ; “tarihçinin, teşkilât ve idarî-askerî kadro meselelerini ve bazı tarihî olayları aydınlatmak için olduğu kadar, iktisadî konjonktürü tayin etmek, müzmin veya hâd buhranlı hallerde içtimâî bünyenin tansiyon ve hararet derecesini ölçmek için de, maliye daireleri arşivlerinde ve devlet idaresinin muhasebe defterleri üzerinde tetkikler yapması ve çok defa bir hastanın nabzını yoklar gibi, devlet “ bütçe”lerini gözden geçirmesi icap etmektedir.”³⁷

Barkan modern bütçelerle Osmanlı bütçelerini karşılaştırarak Osmanlı bütçelerinin eksiklerini ele almıştır.

³⁷ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, s.238-239

Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü anladığımız anlamda modern devletlerdeki gibi hakiki bütçe yoktur. Genel anlamıyla bütçe: Gelecek yıla ait bazı gelirlerin toplanması ve masrafların yapılması şeklinde uygulanması sıkı şekilde kontrol edilen bir çeşit kanun metnidir. Hükümetin yapabileceği masrafların çeşit ve miktarı kesin olarak tespit edilmiştir. Böylece, devlet dairelerinin yapacakları masraf kontrol edilip, israf engellenmektedir. Klasik bütçede gelir ile giderler arasında bir denge kurulur.

Ele aldığımız Osmanlı bütçeleri ise genel bütçe anlayışından farklı olarak, gelecek mali sene içinde devlet dairelerinin masraflarını önceden hesaplayan, geleceğe yönelik bir çalışma programı özelliği taşımaz. Bu bütçeler malî yılsonunda, bir yıl önceki gelir ve giderleri gösteren bir "muhasebe bilânçosu" kapsamındadır. Yani Osmanlılar masraflarını daha evvelden belirleyerek değişmez bir bütçeye bağlı kalmamışlardır. Fakat bu durum, masrafların rast gele yapılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Bir önceki yıl bütçelerinden örnek alınarak faydalanılmıştır. Ama modern bütçelerdeki gibi zorlayıcı bir mahiyeti yoktur. Bundan dolayı bazen hesapsız masraflarla hazine mevcudu tüketilmiştir.

Mevcut bütçelerin ikinci bir eksikliği de, genellikle yalnız padişah haslarının geliri ile merkezi devlet idaresine ait bazı harcamaları içeren gelir ve gider hesapları oluşlarıdır. Padişah hasları dışında, memleketin yönetimi, askeri gücün devamı, vakıfların kurulması, yol ve köprü inşaatı gibi kamu hizmeti sayılan işler için yapılan masraflar yazılı değildir.

XVI. asırda vergi gelirinin yaklaşık % 47 kadarını kapsayan büyük bir kısım gelir, merkezi devlet idaresine ait bütçe dışında bırakılmıştır. Barkan'a göre, vakıf tesislerine, vezirlere, tımar sahiplerine, yaptıkları askeri ve nafia hizmetlerinden dolayı bazı vergilerden muaf olan sınıflar, Osmanlı'ya bağlı memleketlerin ödediği haraç ve hediyeler, savaş zamanında toplanan vergiler gibi, bütün gelir ve masraflar bir araya getirilmedikçe devletin gelir durumu hakkında bir fikir edinilemez.

Devlete ait olan vergilerden çoğunluğu, devlet hazinesine girmeden devlet hizmet ve görevlerinin yapılması için buldukları yerlerde, dirlik ve vakıf sahiplerine tahsis edilmiş, bu yüzden umumi devlet bütçesinde yer almamıştır. Klasik bütçe anlayışına uygun değildir.

Bütçe örneklerinin üçüncü bir özelliği de, Osmanlı İmparatorluğu'nda her yıl bir bütçe düzenlenmesi gerekirken elimizde fazla bütçe örneği yoktur. Ele aldığımız bütçeler devamlı seriler şeklinde birbirini takip etmediği için bütçeleri değerlendirmek çok zorlaşmaktadır. Seriler şeklinde bütçelerin olmayışı yıllar arasında iktisadi ve mali değişiklikleri mukayese etmeyi imkânsızlaştırmıştır.³⁸

İlk yayınladığı 933–934 mali yılına ait bütçeden sonra,1547–1548³⁹, 1567–1568⁴⁰, 1660–1661⁴¹, 1669–1670⁴² mali yıllarına ait bütçeleri de yayınlamıştır.

---

³⁸ BARKAN,“Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, s.241-250

³⁹ Ömer Lütfi BARKAN, “954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, İ.Ü., *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XIX, Sayı: 1-4, İstanbul 1957-1958, s.219-276

⁴⁰ Ömer Lütfi BARKAN, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, İ.Ü., *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XIX, Sayı: 1-4, İstanbul 1957-1958, s.277-332

⁴¹ Ömer Lütfi BARKAN, “1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, İ.Ü., *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XVII, Sayı: 1-4, İstanbul 1955-1956, s.304-347

⁴² Ömer Lütfi BARKAN, “1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına AİT Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, İ.Ü., *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XVII, Sayı: 1-4, İstanbul 1955-1956, s.225-303

3.4. Tahrirler

Barkan, Türkiye tarihi üzerindeki araştırmaların istenilen mevkie gelebilmesi için, eski hikâyeci tarih anlayışını değiştirerek, yeni metotlarla Türkiye tarihinin tetkik edilmesi gerektiğini savunur. Barkan'a göre, ekonomik ve sosyal olayların gerçek manada izah edilebilmesi için, onların sayılarla ölçülmesi ve istatistiklerle karşılaştırılması şarttır. Yeni istatistik metotların uygulanabilmesi için Türkiye tarihi önemli kaynaklara sahiptir. Bu kaynakların başında, arşivlerin en değerli hazinesi nüfus ve arazi tahrir defterleri gelir. Bu defterler Osmanlı İmparatorluğunda otuz-kırk yılda bir yapılan nüfus ve arazi sayımlarının sonuçlarını yazan ana defterlerdir.

Bu ana defterler sayesinde biz belli bir tarihte imparatorluk içinde bulunan köy ve kasabalardaki yetişkin erkek nüfusunu, ellerindeki toprak miktarlarını, tabi oldukları vergileri bu kişilerin isimlerine ve baba adlarına göre bulabiliriz. Ayrıca bu defterlerde her köyün kimin timarı, mülkü ve vakfı olduğunu, köylerde yetiştirilen tarım ürünlerini, hayvanların çeşit ve miktarlarını görebiliriz.

Barkan'ın "muazzam bir makine" dediği imparatorluğun nasıl çalıştığını anlamak ve ölçmek için bu defterlerin incelenmesi şarttır. Yapılan bu tahrirler Osmanlı İmparatorluğunun teşkilatlanmasında büyük öneme sahiptir.⁴³ Bu sistemin kurulmasında ve başarı ile uygulanmasında idari, mali ve askeri zorunluluklar vardır. O dönemin şartları icabı vergilerin para halinde toplanması ve nakli çok zor olduğundan, asker ve memur maşlarının hazineden nakden ödenmesi zordu. Bu nedenle askeri veya idari görevlilerin hizmetlerinin karşılığı maaşlarını buldukları yerlerdeki vergileri kendi adlarına toplamalarını sağlayan dirlik beratları ile temin ederlerdi. Bu şekilde devlet hazinesinden doğrudan para çıkmamış ve devletin vergi toplama ve gerekli yerlere harcaması daha kolay olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yapılmış olan tahrir sonuçlarına ve 1527-1528 yılı bütçesine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun o tarihlerde ülkesinden genel olarak sağladığı vergi geliri toplam 537.929.000 akçe olduğu gözükmektedir. Mısır hazinesi dâhil memleket gelirinin % 37'si ve Mısır Eyaleti hariç %49,8'i 37521 timar, zeâmet veya has sahibine terkedilmiştir. Bu

⁴³ BARKAN, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", s.290-294

37.521 sipahinin kendi adlarına topladıkları vergi gelirleri ile savaşa götürdükleri cebelülerle 70–80 bin kişilik atlı bir sipahi ordusu oluyordu. O dönemde İstanbul'daki Kapıkulu ocaklarının sayısının 27.000 olduğu düşünülürse tımar dağıtmak için teşkilatlandırılmış olan sipahi ordusunun önemi çok büyüktür.⁴⁴

Bu sistemin düzenli bir şekilde işleyebilmesi için, devletin memleketin her tarafında bütün vergi geliri kaynaklarını en ince ayrıntısına kadar bilmesi ve bu kaynaklarda oluşabilecek değişiklikleri belirlemek için sık sık yeni tahrirler yaptırması gerekiyordu. Devletin en etkili askeri gücü olan tımar sisteminin ayakta kalması, tahrirlerin sağlıklı ve düzenli şekilde yapılmasına bağlıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar gelirinde zamanla meydana gelebilecek artıştan dirlik sahiplerinin kontrolsüzce faydalanmalarının önlenmesi veya gelirdeki azalmada sipahinin zarar görmemesi, sayımlar sayesinde mümkün oluyordu. Nüfus ve vergi sayımları sonucunda açığa çıkan fazla gelirler bir araya toplanarak yeni tımarlar oluşturuluyordu. Ya da padişah haslarına katılarak devletin gelirleri artırılıyordu. Nüfus ve gelirlerin artış gösterdiği yükselme döneminde tahrirlerin yapılmasında devletin büyük çıkarları vardı. Barkan' göre yapılan bu tahrirler “devletin hâkimiyet ve otorite gücünü” göstermektedir.⁴⁵

Yükselme döneminde tahrirler düzenli olarak yapılırken XVII. inci asırdan sonra devlet otoritesinin zayıflamasından dolayı yapılamamıştır. Tahrir defterlerindeki istatistikî bilgilerden bir devletin genel durumu, yükselme ve çöküş dönemleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun kudretli zamanlarında yazılan defterlerin düzen ve temizliği, yazı tipi, kâğıdı, tasnif usulleri mükemmeldir. Daha sonraki yıllarda hakana mahsus defterlerin yazılış ve muhafazasında da gerileme başlamıştır.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan sayımlar yalnızca ilmi amaçlarla değil, daha çok vergi ve asker toplamak için yapılıyordu. Osmanlı'dan önce eski Türk-İslam devletlerinde de arazi ve nüfus tahrirleri yapılmıştır. Selçuklular, İlhanlılar, Anadolu Selçukluları, Roma İmparatorluğu, Çin ve İngiltere'ye kadar dünyanın her tarafında tahrir sistemine rastlanılmaktadır.

⁴⁴ BARKAN, “H.933–934 (1527–1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, s.254–257

⁴⁵ Ömer Lütfi BARKAN, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988, s.4-7

⁴⁶ Ömer Lütfi BARKAN, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, İ.Ü. İ.F.M. C: II, No: 1, İstanbul, 1940-41, s.25

Osmanlı yeni bir yöntemle ihtiyaç duymadan eski Türk-İslam devletlerinde yapılan nüfus ve arazi tahrirlerini daha da geliştirmiş ve devam ettirmiştir. Barkan Osmanlı teşkilat düzeni üzerinde Selçuklu, İlhanlı ve Anadolu beyliklerinin etkisinin çok büyük olduğunu söyler. Osmanlı’da tahrirlerin ne zamandan beri yapıldığı tam olarak bilinmese de Barkan, ilk padişahlar zamanında dahi yapıldığını vurgulamaktadır. Bu defterlerin tamamı mevcut değildir.

Nüfus ve vergi sayımlarının neticelerinin bulunduğu tahrirler ayrıntılı bir nüfus sayımı, toprakların dağılışı ve işlenişine göre ve tarım ürünlerinin çeşit ve miktarlarına ait bir zirai sayım da sayılabilir. Barkan’a göre mülk veya vakıf sahipleri için bu defterler birer tapu kütüğü mahiyetindedir.

Osmanlı İmparatorluğunda, Avrupa devletlerinde dahi çoğu zaman vergi toplamak ve askeri hizmetleri olan kişileri listelemek ve memleket içinde dağılık olarak yapılan sayımlardan daha gelişmiş bir sayım yapılmaktadır. Osmanlı’da, ülkenin her tarafında hemen hemen aynı yıl ve aynı şekilde sayımlar yapılmaktadır. Belirli zaman aralıklarıyla bu sayımlar aynı tarzda devam ederek defterlere kayıt edilmiştir.

Tahrir yapılmasını gerektiren sebepleri şöyle sıralayabiliriz: Tahrirler 30–40 yılda bir veya her saltanat değişiminde yapılırdı. Padişah değiştikçe dirlik sahiplerinin ellerindeki beratları yeniletmeleri ve yeni padişahın mukarrername almaları gerektiğinden, berat yeniletmeleri sayesinde yapılacak tahrirler ile ilgilinin durumu yerinde tespit edilirdi. Yeni fethedilen memleketler de tahrir yapılmasına sebep olurdu. Böylece yeni fethedilen yerin bir envanteri çıkarılarak devir teslim yapılırdı. Feth edilen toprakların tahrirleri yapıp defterlere yazıldıktan sonra, orda Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmış olurdu. Memleketin bazı bölgelerinde yapılacak ıslahatlar da tahrir sebepleri olurdu. Toprak sahibi kişi veya ailelerin zamanla güçlenerek devlete karşı yıkıcı bir etki göstermesini önlemek için teftiş mahiyetinde tahrirler yapılırdı. Bu tahrirler sayesinde yerli bir asalet sınıfının oluşması engelleniyordu. Tahrirler sayesinde bulaşıcı hastalıklar, göçler, kıtlık gibi nedenlerle meydana gelen nüfus değişiklikleri tespit edilebiliyordu.

Yukarıdaki sebeplerden dolayı tahrir yapılmasına karar verildiğinde tahrir heyeti tayin edilirdi. Barkan’a göre tahrir heyetleri “Osmanlı içtimaî ve iktisadî düzeninin ayarlayıcı ve koruyucusu rolündedir”.

Barkan'ın dediği gibi, merkezden uzakta “ gezgin bir mahkeme “ veya üstün yetkilerle donatılmış, padişah emrinde teftişler yapan bu tahrir üyeleri, birçok hukuk ve toprak meselesini yerinde çözebilmekteydiler.⁴⁷

Barkan, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tarihi araştırmaların istenilen gelişmeyi gösterebilmesi için istatistik malzemeye, özellikle nüfus istatistiklerine başvurmanın önemine değinir. Barkan'a göre tarih ilminin belirli dönem ve medeniyetlerin özelliklerini, devletlerin askeri-idari yapısını, sosyal ve ekonomik ilişkilerini açıklamak isterken, o dönem ve devletin nüfus özelliklerini, nüfusun artma ve azalış oranı, yaş, cinsiyet gibi... demografik sebepleri dikkate almamak, tarihi olayların ilmi bir şekilde açıklanmasını engellemiştir. Tarihin belli bir döneminde yaşamış olan bir medeniyetin iktisadi, idâri, sosyal ve askerî meselelerini tam anlamıyla aydınlatmak için dönemin demografik durumunun araştırılması gerekir.

Nüfus meseleleri tarihi araştırmalarda hem neden hem de sonuç olarak tetkik edilebilir. Barkan'a göre, tarih boyunca demografik durum tarihi olayları harekete geçirmiştir. Tarihi olayların, demografik gelişmelerle “ekonomik konjonktür” arasında bir uygunsuzluk olduğunda ortaya çıktığını iddia eder.

Ekonomik ve sosyal durum demografik vaziyet tarafından belirlenmektedir. Nüfus meseleleri olayların sebeplerini açıklamada büyük bir öneme sahiptir. Ona göre, tarihte her olayın demografik alanda her zaman bir sebep ve sonucu bulunmaktadır. Özellikle devletlerin kuruluşu, dağılması, siyasi ve askeri olaylar, çoğu zaman büyük nüfus kitlelerinin yer değiştirmesine, yani sayılarla ölçülebilen harita üzerinde görülen bazı nüfus hareketlerine sebep olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş meselesini anlamak için demografik özellikleri, o dönemde Anadolu nüfusunun yapısı ve yayılış şekli, göçebelerin önemi gibi sorunların araştırılmasına önem vermek gerekir.

Barkan'a göre, iktisadi ve sosyal ilimlerin sorunlarıyla ilgilenen demografi ilminin tetkikleri için gerekli istatistikî malzemeyi her dönemde bulmak mümkün değildir. Avrupa'daki sayımlarla Osmanlı'daki sayımlar arasında karşılaştırma yapmıştır. Avrupa'da nüfus istatistiklerine XIX. asırdan itibaren ulaşılabilir. Bu tarihten öncede Avrupa'da nüfus istatistiklerine rastlanır ancak demografi

---

⁴⁷ BARKAN, *Hüdavendigâr Livası Tahriri Defterleri*, s.3-43

araştırmaları için yeterli malzemenin azlığından ziyade, bu istatistiklerin ülkenin her tarafında aynı şekilde ve düzenli olarak yapılmamasından dolayı büyük nüfus sayımları sonuçlarını içermezler.

Ortaçağ Avrupa'sında bazı nüfus istatistikleri incelendiği zaman gerçek anlamda bir nüfus sayımı olmayıp özel bir durum için vergi toplamak veya belli bir yaşın üstündeki silah tutan insanları belirlemek için yapılmış sayımların sonuçlarını yansıttıklarından dolayı bu vesikaların anlamlandırılması güçleşir. Ancak, 1086 yılında İngiltere ve 1328' de Fransa'nın genel nüfus hesaplamada faydalı olan tahrir vesikaları bütün ülkeleri kapsayan ve devamlı olarak yapıldıkları için diğer nüfus istatistiklerine göre farklılık arz eder. Genellikle Hristiyan memleketlerde evlilik, vaftiz törenleri, cenaze merasimlerinde insanlar kilise defterlerine kayd edilmiştir. Avrupa için bu defterler nüfus araştırmaları bakımından zengin kaynaklara sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğunda ise devlet arşivinin çoğu muhafaza edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu tarihi sadece Türkiye tarihini kapsamaz. İmparatorluk üzerinde Türk ve İslâm memleketleri, balkan memleketleri hatta Bizans imparatorluğu'nun tesirleri görülür.

3.5. Toprak Meseleleri

Ömer Lütfi Barkan 1935–1936 yıllarında siyasi bilgiler okulu dergisinde yayın hayatına başlamıştır. “Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri” adlı makalesiyle yayın hayatına başlamıştır. Bu makalede Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Polonya ve Rusya gibi çiftçi memleketlerinde harp sonu yapılan arazi reformları hakkında bilgi vermiştir.

Toprak meseleleri birinci dünya savaşı öncesi ve sonrası birçok ülkede çok önemli bir yer işgal ederken Türkiye’de ise 1930 gibi çok geç bir tarihe kadar fazla gündeme gelmedi.

Barkan, ülkemizde yapılacak zirai reform girişimlerinde karşılaşılabilecek sorunları çözmek için balkan memleketlerinde yapılan zirai reformları tetkik edilmesini faydalı bulmuştur. Çünkü uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu ile aynı kaderi paylaşmışlardır. Osmanlı’dan ayrıldıktan sonra çözmek zorunda oldukları toprak meseleleri Türkiye’deki toprak meseleleriyle benzerlik gösterecektir. Balkan milletleri bizden çok önce toprak meseleleriyle ilgili çalışmalara başlamış özellikle I. Dünya Savaşından sonra yaptıkları zirai reformlarla diğer milletlere örnek olmuştur. Barkan’a göre bu çiftçi hareketlerinden Türkiye’nin etkilenmemesi mümkün değildi. Bu reform örneklerinden faydalanarak ülkemiz için doğru olanın yapılması gerekiyordu.

Barkan, 20.yüzyıldaki ihtilalci hareketlerin sanayi toplumlarından çok, toprak huzursuzlukları yaşayan memleketlerde meydana geldiğine değinir. Ona göre, tarımsal reform hareketlerinden çıkan birinci sonuç, tarım meseleleri için alınan önemlerin başarılı olması ancak ulus ekonomisinde yapılacak köklü değişikliklere bağlıdır. Mülkiyet ve veraset kurallarında değişiklik yapılmadıkça toprak meselelerinin köklü bir çözüm bulunamaz. İkinci bir sonuçta toprak meselesi sadece sosyal bir mesele değil ayrıca ekonomik bir problemdir. Sosyal ve ekonomik düşünce bir arada olmalıdır. Köylüyü arazi sahibi yapmak için toprağı rastgele eşit parçalara bölüp dağıtmak arazi reformu değildir. Ürüne göre, fen ve teknik yöntemlerine, gerekli malzeme ve sermayeye ihtiyaç vardır. Yugoslavya’da başlangıçta topraklar küçük parçalar halinde dağıtılmış bundan

dolayı büyük sorunlar yaşanmıştır. Tarımsal reform yapılan memleketlerin ⁴⁸her birinin içinde bulunduğu özel şartlar birbirinden farklıdır. Doğal olarak reform sonuçları da farklılık gösterir.

Barkan, devletlerin çöküş ve dağılımlarında zirai meselelerin etkili olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, toprak meselelerine gereken önemi vermeyen devletler daha başlangıçta kaybetmişlerdir.⁴⁹

Toprak meselesi Barkan'ın tarihçiliğinde önemli bir bahis teşkil eder. Özellikle Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki toprak meselelerine sıkça değinmiştir. Barkan'a göre, zirai ekonominin hakim olduğu Osmanlı İmparatorluğu kuruluş döneminde toprak meseleleri üzerinde iki önemli olay etkili olmuştur. Birincisi soy ve asalet sınıfına karşı verilen mücadeledir. Osmanlı imparatorluk nizamına karşı rakip olarak gördüğü toprak asaletine karşı çıkmıştır. Devlet imkan buldukça bu toprak mülkiyetlerinin bir kısmını kendi topraklarına dahil etmiştir. Padişah değişimlerinde veya çeşitli sebeplerle yapılan arazi tahrirleriyle büyük toprak mülkiyetinin önüne geçilmiştir.

Toprak meselelerinde etkili olan ikinci büyük olay ise Osmanlı'nın kuruluşunda büyük miktarlarda nüfusun yer değiştirmesidir. Anadolu'da toplanmış olan büyük nüfus kitleleri için yerleşilecek yeni alanlar açılmıştır. Kendiliğinden olan göçlerin yanı sıra devlet sistemli olarak Anadolu'dan Rumeli'ye sürgünlerle Rumeli'nin Türkleşmesini sağlamıştır. Sistemli şekilde yapılan bu kolonizasyon sayesinde köylü özel kişilerin elinden kurtarılıp devlet otoritesine sığınmıştır. Barkan, iskân ve kolonizasyon meselelerinin devlet meselesi olarak görülmesinin miri toprakların oluşmasında büyük bir sebep olduğu fikrini savunur.

Osmanlı İmparatorluğu, köy ve toprak asaletinin devamı olan malikâne sistemini yıkmış, yerine dirlik sistemini getirmiştir. Başkasının toprağında

---

⁴⁸ Ömer Lütfi BARKAN, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.23-105; Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.377-448

⁴⁹ Ömer Lütfi BARKAN, "Türkiye'de Toprak Meselesini Tarihi Esasları" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.125-149

angarya gibi çalışan köylü yerine, kendi toprağını eken ve hükümete toprağın verimine göre vergi veren köylü şekline dönüştürmüştür.⁵⁰

Barkan, Osmanlı'da toprak meselelerinin çözümünde fıkıh kitaplarının yanı sıra ayrı bir arazi kanunu uygulandığına değinir. Ona göre, arazi meseleleri ile ilgili fetvalarda şer'î kanunlara değil de ülül-emre başvurmak gerekir. Köylünün “daimi ve irsi” kiracı durumu sadece Osmanlı'da görülen bir toprak rejimi değildir. Türk-İslam devletlerinin devamı rolünde olan Osmanlı İmparatorluğu kendinden önceki devletlerin ananelerine sahip çıkarak başlangıçta toprak sistemiyle ilgili fazla bir değişiklik yapmamıştır. Yeni bir toprak rejimi icat etmek zorunda kalmamıştır.

Barkan, İslam memleketlerine ait tek bir toprak rejimi olmadığına değinir. Memleketlerin idari-mali yapısına, iktisadi durumuna göre toprak rejimleri birbirlerinden farklılıklar göstermiştir. İslam memleketlerinde miri toprakların yanı sıra özel kişilere ait birçok mülk toprak örnekleri vardır. Haraci ve öşri mülk topraklar, imamların isteğiyle ölü araziye canlandırmak maksadıyla verilen topraklar, miri topraklardan fetihlerde yarar sağlayanlara verilen temlikler... gibi sıralayabiliriz.⁵¹

Barkan, binlerce kaynağı inceleyerek imparatorluk döneminin vakıf ve temliklerinin özelliklerinden bahsetmiştir. Bu vakıf ve temlikleri daha önceki dönemlerdeki vakıf ve temliklerle mukayese etmiştir. İmparatorluk vakıfları genellikle iskân ve kolonizasyon amacıyla ya da hayır işleri için kurulmuş tesislerdir. Kendilerine özel belirli bir bütçeyle idare edilen vakıflardır. Miri topraklardaki gibi toprağın mülkiyeti devlete aittir. Evlatlık vakıflardaki gibi aile şerefi ve menfaati önemli değildir.⁵²

Barkan'a göre, fütuhâtı teşvik ve iskân amacıyla ilk dönemlerde bazı kişilere vakıflar ve temlikler yapıldı. Bu temlikler serbest mülklerdir. Devlet memurları bu malikânelerden vergi alamaz ve teftiş edemezdi. Bu mülkler

⁵⁰ Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri” *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.281–290

⁵¹ Ömer Lütfi BARKAN, “Türk-İslam Toprak Hukuk Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı” , *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: VII, İstanbul 1941, s.157–176

⁵² Ömer Lütfi BARKAN, “İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti” *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları İstanbul 1980, s.249–280

mirasçılar arasında paylaştırılabilir, satılabilir, vakfedilebilir. Yani tam bir mülk durumundadır.

Barkan, ayrıca ikili toprak tasarrufu adı verilen malikâne-divânî sistemini de araştırmıştır. Malikâne-divânî sistemini yukarda bahsettiğimiz vakıflardan farklıdır. Bu çeşit mülkler, serbest vakıflar gibi değildir. Mülk sahibi sadece toprağın mülkiyetine sahiptir. Toprağın mülkiyeti devlete ait değil özel kişilere aittir. Mülk sahibi, toprağı işleyen köylüden “malikâne hissesi“ adı altında sadece toprak kirası alabilir. Toprak kirası genellikle ürünün beşte, yedide ve onda biridir. Ayrıca, köylünün devlete vermek zorunda olduğu “ divanî hissesi “ adı altında vergiler de vardır. Bu malikâne sahipleri de diğer vakıflarda olduğu gibi mülklerini satabilir, varisler arasında paylaşırabilir. Ama buradaki mülkiyet hakkı mutlak bir mülkiyet değildir. Malikâne sahipleri topraklarını köylülere istediği şartlarda kiralayamaz. Toprak sahibi ile köylü arasındaki ilişki miri topraklardaki gibi “daimi ve irsi kiracılık “ şeklindedir.

Barkan’a göre malikâne – divanî sistemi eski İslam-Türk devletlerinden alınan bir sistemdir. Osmanlı imparatorluğunda malikâne-divanî sisteminde görülen çeşitli mülk ve vakıflar yerli bir asalet sınıfının devamını sağlayan müesseselerdir. Bu yerli toprak asaleti sınıfı devletin karşısında güçlü bir rakip olduğundan ortaya çıkan karışıklıklarla devlet uğraşmak zorunda kalmıştır.

Barkan’a göre, malikâne hisselerinin sahiplerinin Osmanlı işgalinden önceki döneme ait yerli asalet sınıfı olduğu kesindir. Osmanlı devleti bir taraftan hayır işi yapmak için büyük temlikler yaptırırken, diğer yönden eski şekildeki vakıfları sıkı şekilde kontrol etmiş ve bunlara karşı büyük bir mücadele vermiştir. Barkan, ülkemizin doğu bölümlerinde bulunan büyük toprak mülklerinin eski malikâne hisselerinin devamı olabileceği üzerinde durur.⁵³

Barkan, Osmanlı İmparatorluğu’nda serf tarzında köylü sınıflarının olup olmadığını da araştırmıştır. Servaj sisteminin özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda görülen ortakçı kulları Avrupa’da ortaçağda görülen serf durumundaki köylülere benzetmektedir. Osmanlı’da XIV. ve XV.

⁵³ Ömer Lütüfî BARKAN, “Türk-İslam Toprak Hukuk Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne- Divan-i Sistemi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C: II, 1939, s.119-184

Yüzyıllarda zengin kişilerin esir pazarlarından aldıkları köleleri kendi çiftliklerine yerleştirdikleri ve topraklarla beraber kullarını da sattıkları görülmüştür.

Barkan, serfler ile ortakçı-kullar arasındaki benzerlikleri şöyle sıralamıştır: Sadece kendi aralarında evlenebilirler, mirasları hür insanlardaki gibi varislerine geçemez, sahipleri miraslarına müdahale edebilir, mesleklerini serbestçe seçemezler. Sahiplerine veya vakıflara her türlü angarya işi yaparlar. Hediyeler vermek zorundadırlar. Reayadan ayrı hukuki statüye sahip ortakçı-kullar bu kadar serflere benzemektedir.

Barkan, XVI. Asırda Osmanlı'da serf durumunda köylülerin olduğunu ama bu asrın sonunda ortadan kaybolmaya başladığını vurgulamıştır.⁵⁴

Araştırmalarının sonucunda bizdeki ortakçı-kulları toprağa bağlı kölelere benzetmektedir. Ortakçı-kulları ' hakiki kölelikle hür köylülük' arasında bir statüye dahil etmektedir. Hür olan reayadan farklı şekilde kayıtları tutulmuştur. Osmanlı'da esir soyundan gelen köylülere yapılan uygulamayla reayaya yapılan uygulama çok farklıdır. Ortakçı-kulların elindeki tohum, çift miktarı, yaşları, karıları ve çocuklarıyla beraber çiftliklerin demirbaş defterine kayıtlıdır. Hâlbuki reayada ise sadece vergi mükellefi çağındaki yetişkin erkekler kaydedilmiştir. Kulların çocukları serflerdeki gibi analarının statüsüne dahildir. Reayada ise çocuklar babalarının hukuki durumuna tabidirler.

Barkan, kullukların devlet tarafından oluşturulduğu bir çeşit servaj sistemi olduğuna değinir. Devlet yeni fethedilen yerlerdeki harp esirlerini sürgün edip ortakçı-kul şeklinde iskân etmiştir. Ona göre, bu o dönemin iktisadi, idari şartları ve arazi siyasetinin gereğidir.⁵⁵

Barkan Osmanlı'da nadir olarak görülen mülk tımarları hakkında bilgi vermiştir. Mülk tımarların sipahi tımarlarından farklı bir statüsü vardır. Toprağın devlete ait olan mülkiyet hakkı bir şahsa satılmış veya bağışlanmıştır. Bu mülk sahipleri seferlere belli bir miktarda cebelü göndermek zorundadırlar. Mülk sahibi

⁵⁴ Ömer Lütfi BARKAN, "Türkiye'de Servaj Var mıydı?" *Belleten*, C:20, Sayı: 78, Ankara, 1956, s.237-246

⁵⁵ Ömer Lütfi BARKAN, "XV. ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.575-716; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.725-788

toprağını istediği gibi satabilir, mirasçılarına paylaşırabilir. Mülk tımarlar Osmanlı'ya daha önceki Türk-İslam devletlerinden geçmiştir.⁵⁶

Makalelerinde mirî arazi rejiminin uygulanışı ve kökenini incelemiştir. 1274 tarihli arazi kanunnamesinin hazırlıkları ve kanun hakkında bilgi vermiştir. Mirî arazi hükümlerinin fıkıh kitaplarında bulunmayan örfi bir hukuk kaidelerinden oluştuğunu içeren pek çok fetva incelemiştir. 1274 arazi kanunnamesinin ilanına kadar geçen hazırlık süresinde eski kanunlarda yapılacak değişikliklerle ilgili bilgiler vermiştir. Ona göre, 1274 Arazi Kanunnamesi de eski arazi kanunlarında olduğu gibi mülkiyeti özel şahısların veya vakıfların elinde bulunan topraklarla mülkiyeti devlete ait olan topraklar arasındaki toprak ikiliğini kabul etmiştir. Bu kanunname eskiden beri süren hukuk ve kitap ikiliğini devam ettirmiştir.

Barkan, miri arazi rejiminin küçük çiftçi işletmelerinin bütünlüğünü korumak bakımından önemli bir rol oynadığını özellikle vurgulamıştır.⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprak meselesine çok önem verilmiştir. Toprak meselesiyle ilgili çeşitli kanunlar çıkartılmıştır. Barkan bu kanunları sıralayarak 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hakkında bilgi vermiştir. Kanunun hedefi sadece topraksız köylüye toprak vermek değil, zirai kalkınmayı sağlayacak yardımlar yapmak en önemlisi de memleketteki toprakların sürekli işlenmesini temin etmektedir.⁵⁸

Çalışmalarının genelinde Barkan'ın tımar sistemine hayranlığı göze çarpmaktadır. Tımar sistemiyle ilgili birçok makale kaleme almıştır. Bu çalışmalarda tımar sistemi, bu sistemin özellikleri ve bozulması hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik yapısının özelliklerini anlamak için tımar sisteminin incelenmesinin önemine değinen Barkan, tarihte her yerde, her zaman aynı tipte feodal rejimin olamayacağını dile getirir. Memleketlerin sosyal, zirai ve iktisadi görüşlerine göre değişiklik arz eder. Barkan tımar sisteminin

⁵⁶ Ömer Lütfi BARKAN, "Osmanlı Devrinde Eşkıncülü Mülkleri veya Mülk Tımarları Hakkında Notlar" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.897-904

⁵⁷ Ömer Lütfi BARKAN, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi" *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.291-375

⁵⁸ Ömer Lütfi BARKAN, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri" *İ.Ü. İ.F.M. C:VI, No: 1-2*, İstanbul, 1944-45, s.54-145

Bizanstan alındığını iddia eden tarihçileri eleştirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin bir devamı olduğunu ve bu devletlerin teşkilat yapılarından faydalandığını savunmaktadır. Sipahi tımarının özellikleri ve Avrupa'da görülen feodal düzen arasında karşılaştırma yapmıştır. Barkan'a göre, tımar sahibi, ne tımarındaki topraklara ne de bu topraklarda çalışan köylünün mülkiyetine sahip değildi. Sadece yaptığı hizmetleri karşılığı devlete ait çeşitli vergileri kendi adına toplayan bir nevi memur gibiydi. Tımar sistemiyle toprakların belirli kişiler elinde toplanması önlenmiştir. Tımar sisteminde toprak sahibinin toprağını terk etmesi karşılığı 'çift bozan resmi' adı altında alınan tazminat, feodal düzendeki serflerin toprağa bağlılıklarına benzetilmesine rağmen Barkan, tımar sahiplerinin yetkilerinin feodalitedeki gibi şahsi değil, teşkilatlı bir devlet sistemine has bir özellik olduğunu belirtir.⁵⁹

---

⁵⁹ Ömer Lütfi BARKAN, "Tımar" *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C:XII, 1972, s.286-333; "Feodalite ve Tımar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1973, s.1-32

3.6. Fiyat Hareketleri

Barkan, XVI. yüzyılda dünyadaki nüfus ve fiyat hareketlerinin Osmanlı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sistemli bir fiyat tarihinin yazılabilmesi için bu konuyla ilgili birçok makale yazmıştır. Bazı büyük şehirlerdeki ihtisap kanunnamelerindeki fiyat tespit usullerinden bahsetmiştir. İkinci Beyazıt'ın emriyle düzenlenen 907 (1501) tarihinde İstanbul, Bursa ve Edirne şehirlerine ait üç ihtisap kanunnamesini yayınlamıştır.”⁶⁰

Bu konuyla bağlantılı makalesinde Edirne'deki askeri sınıfla ilgili miras meselelerine bakan mahkemenin 1545–1615 yılları arasındaki 21 Askeri Kassam defterinde 2079 u erkek 1049 u kadın toplam 3.128 kişinin ölümünden sonra mallarının envanterini ve mirasçılara nasıl paylaştırıldığını gösteren tereke defterlerini incelemiştir. Özellikle 93 tane tereke defterini aynen yayınlamıştır.

Bu defterlerde insanların medeni hallerinden, aile yapısına, köklerine kadar bütün bilgiler mevcuttur. Ayrıca giyim, mobilya, mutfak malzemesi, bağ, bahçe... gibi mallar, hayvanların ve tahılların çeşit ve miktarlarına kadar tüm malların fiyatları ayrı ayrı bulunmaktadır.

Tereke defterleri sayesinde, belirli bir tarihte ve bölgede çeşitli sosyal sınıfların arasında servetin dağılımı, yaşam tarzları, lüks seviyeleri, elbise çeşitleri, üretim çeşitleri, ticari ilişkiler... gibi birçok konu hakkında bilgilere ulaşabiliriz.

Askeri sınıftaki kişilerin, mirasçıları arasında kayıtlı çocukların cinsiyetlerine göre, çocuk sayılarına göre listeler yapılmıştır.⁶¹

“İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri”⁶² ve “Saray Mutfağının 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançosu”⁶³ makalelerinde muhasebe cetvellerindeki mutfak masraflarıyla aynı tarihteki saray mutfağı masraflarını beraber yayınlayarak karşılaştırma yapmıştır.

⁶⁰ Ömer Lütfi BARKAN, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.I, No: 5, İstanbul, 1942 (Şubat), s.326–340

⁶¹ Ömer Lütfi BARKAN, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, No:5-6, Ankara, 1968, s.1-479

⁶² Ömer Lütfi BARKAN, “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri “, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.IX, No: 13, Ankara 1979, s.1–380

⁶³ Ömer Lütfi BARKAN, “Saray Mutfağının 894–895(1489–1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu”, İstanbul Üniversitesi, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XXIII, No: 1-2, İstanbul 1062-63, s.380-398

Barkan, imaret kayıtlarından da yararlanmışır. İmaretlerin yıllık muhasebe cetvellerinin hiçbir rakamını bile değiştirmeden aynen yayınlamıştır. Sadece cetvellerin daha kolay anlaşılabilmesi için rakamları cetvel tekniğine göre alt alta sıralamıştır. Bu cetvellerde imaret için yapılan masrafların çeşit, miktar ve fiyatları derinlemesine belirtilmiştir. Fiyatlardaki yıllık dalgalanmaları, işçi ücretlerinin miktarı, kullanılan malzemenin çeşidinin yazılı olması bu cetvellerin imparatorluğun iktisadi ve içtimai durumunu ortaya koymasından açısından mükemmel kaynaklardır. Belirli dönemlerdeki fiyat hareketlerini ve insanların geğim seviyelerini göstermektedir.⁶⁴

Yine Fatih Cami ve İmaretini tesislerini yıllık muhasebe bilançolarını yayınlarak İstanbul'un fethinden sonra şehrin nasıl imar ve iskân edildiğini göz önüne sunmaktadır. Bu bilânçolarda imaretin kişiler, mutfak, yemekhane gibi yerlerin işleyişiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Pirinç, yağ, bal, et ve ekmek hesapları mutfakta kişiye göre çıkan yemek miktarlarına, çalışan kişi sayısına kadar bütün bilgiler liste halinde sıralanmıştır.⁶⁵ Ayasofya Cami ve Eyüp Türbesine ait muhasebe bilânçolarını da yayınlamıştır.⁶⁶

Barkan'ın fiyatlar üzerine yazdığı "Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı" emsalsiz bir kaynaktır. Cami, medrese, köprü, hamam gibi sanat eserlerinin yapılış aşamaları, hangi malzemenin kullanıldığı, bu malzeme nerden ve kim tarafından getirildiği, usta ve işçi sınıflarını ekonomik durumları, Türkiye mali tarihi açısından çok önemlidir. Çalışan işçilere ustaların gündelik fiyatları ve malzeme fiyatları Türkiye "Fiyatlar Tarihini" belirlemek için çok değerli kaynaklardır.

Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı yıllarca devam etmiştir. Bu inşaatın, memleketin iktisadi ve sosyal hayatı üzerindeki etkileri önemlidir. Bu defter inşaat dönemindeki 165 muhasebe defteri ve inşaat öncesi ve sonrası gönderilen emirlere göre yapılmıştır.

⁶⁴ Ömer Lütfi BARKAN, "Türkiye şehirlerinin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XXIII, No:1-2, İstanbul 1962-63, s.239-296

⁶⁵ Ömer Lütfi BARKAN, "Fatih Camii ve İmaretini Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XXIII, No: 1-2, İstanbul 1962-63, s.297-341

⁶⁶ Ömer Lütfi ARKAN, "Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XXIII, No: 1-2, İstanbul 1962-63, s.342-379

Eserin birinci bölümünde kaynaklar tanıtılmıştır. İkinci bölümünde inşaatın başlama ve bitiş tarihi, inşaatın seyri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, işçilerin hukuki ve sosyal durumunu ücretle çalışan serbest usta ve işçilerle, acemioğlanlar gibi askeri sınıfa mensup işçi gruplarını ele almıştır. Dördüncü bölümde, serbest işçi ve ustaların, sanat, din ve memleketlerine göre dağılımını yapmıştır. Beşinci bölümde işyerindeki devam cetvelleri yazmıştır. Altıncı bölümde, işçilerin aylık devam cetvellerini, yedinci bölümde inşaatta kullanılan taşların temin edilmesi hakkında bilgi vermiştir. Sekizinci bölümde demir ve kurşunun temin edilmesi, dokuzuncu bölümde tuğla, kiremit ve kireç gibi inşaat malzemelerinin tedariki, onuncu bölümde de kerestenin nasıl tedarik edildiğinden bahsetmiştir.

Eserin ikinci cildinde gündelikler ve karşılaştırmalı malzeme fiyatları ve eserin yazımında kullanılan belge örnekleri aynen yayınlanmıştır.⁶⁷

Fiyat hareketleriyle ilgili görüşünü “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri” makalesinde özetlemiştir. Barkan’ın fiyat tarihi araştırmalarında Braudel’in “Akdeniz ve Akdeniz Dünyası” adlı eserin yayınlanması çok etkili olmuştur.

Barkan, Türkiye’de fiyat hareketlerini tespit etmenin zorluğuna değinmiştir. Her bölgede farklı ölçekler kullanılması, resmi narh fiyatlarıyla piyasadaki fiyatların farklı olması... vb. gibi nedenler işleri zorlaştırmaktadır.

Edirne’deki Sultan Beyazıt II. İmaretine ait zahire satın alma fiyatları üzerinde yaptığı araştırmada 1489–1616 yılları arasında gıda fiyatlarının dört kat artış gösterdiğini belirtmiştir. Bu yıllar arasında karabiberin sekiz kat, buğdayın da yaklaşık beş kat artış gösterdiğini cetvellerde göstermiştir.

Barkan, fiyat hareketlerinin arkasında akçenin değerinin devlet ya da kalpazanlar tarafından düşürülmesinin etkili olduğuna değinir. 1489’da 50 akçe bir altın değerindeyken 1616’da 120 akçe bir altın edecek kadar düşmüştür. Ayarı düşük paraların oluşturduğu enflasyon, eşya ve yiyecek fiyatlarının yükselmesine, karaborsanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Barkan’a göre, “Türkiye, milletlerarası büyük bir enflasyon hareketinin çarhları içine girmiş ve her türlü tedbirlere rağmen kıpırdadıkça bu batağa daha fazla saplanması mukadder bir hale

⁶⁷ Ömer Lütfi BARKAN, *Süleymaniye Camii ve İmaret İnaatı (1550-1557)*, TTK Yay., C.II, Ankara 1979, s.XV+393

gelmiştir.” Osmanlı İmparatorluğu akçe devalüasyonlarına karşı gelememektedir. XVI. asrın ikinci yarısında Batı Avrupa memleketlerinde de büyük oranda fiyat artışları görülmüştür. Afrika altının deniz yoluyla Batı Avrupa memleketlerine akması, buradaki hayatı canlandırmıştır. Daha sonra 1492’de Amerika’nın keşfi, 1498’de Afrika’nın güneyinde dolaşıp Hindistan’a giden deniz yolunun keşfi bazı Avrupa memleketlerine yarar sağlarken, Osmanlı’yı kötü etkilemiştir.

Avrupa’da görülen fiyat yükselişlerinin, Osmanlı üzerindeki en önemli etkisi, fiyatların düşük olduğu Osmanlı’dan gıda maddeleri deri, yün, ipek, balmumu, canlı hayvan gibi maddelerin Avrupa devletlerine doğru akmasıdır. Osmanlı’dan ucuz fiyatla ham madde alıp, bunu işleyerek bize satıyorlardı. Esnaf, işleyecek ham madde bulamıyordu. Barkan ayrıca fiyat artışlarında, nüfus baskısı, Avrupa’ya artan ihracat, kötü paranın piyasaya hâkim olması gibi sebepleri de ele almıştır.⁶⁸

İnalcık, Barkan’ın 1490–1617 yılları gibi çok uzun bir dönem yerine 1584–1617 yıllarını esas alması gerektiğini savunur. 1490 fiyatlarından hareketle uzun bir dönemin kıyaslamaya çalışmasının doğru sonuçlar çıkarmayacağına değinir. Çünkü ani enflasyon 1584’de olmuştur.

İnalcık’a göre, XVI. yy fiyat artışları, kısa zamanda piyasaya büyük oranda gümüşün gelmesiyle olmuştur.⁶⁹

Pamuk, ise fiyat artışlarında gümüş enflasyonunun Barkan’ın savunduğundan daha az, para taşıyıcılarının rolünün daha fazla olduğunu ileri sürer. Hatta Barkan’ın fiyat devrimini dönüm noktası olarak görmesini abartılı olarak değerlendirmiştir.⁷⁰

⁶⁸Ömer Lütfi BARKAN, “Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Bellekten*, C.34, No: 136, Ankara, 1970, s.557–609

⁶⁹ İNALCIK-YEDİYILDIZ, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları”, s.150-153

⁷⁰ Şevket PAMUK, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s.94-101

SONUÇ

Türkiye de iktisat tarihinin kurucusu Ömer Lütfi BARKAN çalışmaları ve araştırmaları ile Türk tarihi çalışmalarına farklı bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşım tarzı sosyal ve iktisadi tarih alanında onun adını ön plana çıkarmıştır. Yayın hayatına toprak meselesiyle ilgili makalelerle başlamış ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Tarihçi olmamasına rağmen, Strasbourg Üniversitesi'nde aldığı eğitimden sonra iktisat tarihini keşfetmiştir.

Barkan'ın tarih anlayışı üzerinde Annales Okulu'nun büyük etkisi olmuştur. Annales Okulu'nun fikirlerini Türkiye'ye getirmekle yetinmeyip, sosyal ve iktisat tarihi çalışmalarında başarıyla uygulamıştır. Belgesiz tarih olmaz inancıyla araştırmalarında arşiv malzemesine ve istatistiklere çok önem vermiştir. Arşivlerdeki pek çok belgeyi gün ışığına çıkararak Türkiye tarihinin aydınlanmasın çok büyük katkı sağlamıştır. Eserleri sadece kendi dönemi için değil kendinden sonra gelen tarihçiler içinde emsalsizdir.

Onun çalışmalarında, Fernard Braudel'in etkisi de çok görülür. Barkan, Braudel gibi, Osmanlı tarihini bir bütün olarak ele almıştır. Eski Türk-İslam devletlerinin Osmanlı teşkilat yapısı üzerindeki etkilerine değinmiştir. Eserlerinde hanedanlar ve savaşlar gibi siyasi tarih yerine insanların sosyal ve ekonomik hayatlarıyla ilgili birçok bilgiler sunmuştur.

Barkan vefatına kadar kendini çalışmalarına adanmıştır. Sosyal tarih, iktisat tarihi ve tarihî demografi alanlarında bir çok başarılı eserler yayınlamıştır.

Ülkemizde modern anlamda tarihçilik onunla başlamıştır. Tarihçiliğimizi, geleneksellikten kurtarıp yeni bir tarih metodolojisi oluşturmuştur. Sosyal tarih, iktisat tarihi ve tarihi demografi alanlarında yaptığı çalışmalarla Türkiye'de tarih anlayışını geleneksellikten kurtarıp yeni bir tarih metodolojisi oluşturmuştur.

Barkan tarih eğitimi ve öğretim problemlerine de değinerek tarih öğretmenlerinin sanat tarihi, kültür tarihi, medeniyet tarihi... gibi konularda eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Bu görüşü onun tarih dışındaki bilimlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

I. ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN ESERLERİ

- , “ Türk-İslam Toprak Hukuk Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne- Divan-i Sistemi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C: II, 1939, s.119–184.
- ,” Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C: II, No: 1, İstanbul ,1940-41, s.20-59.
- , “Türk-İslam Toprak Hukuk Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı” , *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: VII, İstanbul, 1941, s.157-176.
- ,” Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyet Meselesi”, *Türk Hukuk Tarih Dergisi*, Ankara, 1941-1942, s.11-25.
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1942, s.279–353.
- ,“ XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.I, No: 5, İstanbul, 1942, s.326-340.
- , *XV. Ve XVI. ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul, 1943.
- , “ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri” İ.Ü. *İ.F.M.* C:VI, No: 1–2, İstanbul, 1944–45, s.54–145
- , “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XI, Sayı:3-4, İstanbul, 1945, s.203-224.
- , “ Osmanlı Kanunnâmeleri” III. *Türk Tarih Kongresi*,TTK Yay., Ankara, 15-20 Kasım 1943, Ankara ,1948.
- ,“Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, IV. *Türk Tarih Kongresi, (Tebliğler)*, Ankara, 1948, s.290-294.

- ,“Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XI, Sayı:1-4, İstanbul, 1949-1950, s.524-569.
- ....., “Filip II. Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XII, No: 3-4, İstanbul, 1951, s.173-192.
- ,“Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XIII, Sayı:1-4, İstanbul 1951-1952, s.56-78
- , “H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XV, Sayı:1-4, İstanbul,1952-1953, s.251-329.
- ,“Osmanlı imparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. *İ.F.M.* , C.XV, Sayı:1-4, İstanbul 1953-1954, s.209-237
- ,“ Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, İ.Ü., *İ.F.M.* , C.XV, Sayı: 1-4, İstanbul 1953-1954, s.238-250.
- ,“Tarih Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul, 1955, s.1-26.
- , “ 1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese “, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XVII, Sayı: 1-4, İstanbul 1955-1956, s.304-347.
- , “1079–1080 (1669–1670) Mali Yılına AİT Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XVII, Sayı: 1-4, İstanbul , 1955–1956, s.225-303
- ,“Türkiye’de Servaj Var mıydı?” *Bellekten*, C:20, Sayı: 78, Ankara, 1956, s.54-60.
- ,“ 954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi “, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XIX, Sayı: 1-4, İstanbul 1957-1958, s.219-276.
- ,“H. 974–975 (M. 1567–1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XIX, Sayı: 1-4, İstanbul 1957-1958, s.277-332.
- , *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş).
- , “ Türkiye Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından:Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.23, Sayı: 1-2, İstanbul, 1962-63, s.239-296.
- ,“Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu”, İ.Ü., *İ.F.M.*, C.XXIII, No: 1-2, İstanbul, 1962-63, s.380-398.

- ,“ Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, İ.Ü., *İ.F.M.*,C.XXIII, No: 1-2, İstanbul, 1962-63, s.297-341
- ,“Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, İ.Ü., *İ.F.M.*,C.XXIII, No: 1-2, İstanbul, 1962-63, s.342-379
- , “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-659)”,*Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, No:5-6, Ankara, 1968, s.1-479.
- , *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri (953-1546)Tarihli*, İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1970.
- ,“ Türkiye’de Fiyat Hareketleri”,*Bulleten*, C.34, No: 136, Ankara, 1970, s.557-607.
- , “Tımar” *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., 1972, C:XII, s.286-333.
- , “Feodalite ve Tımar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1973, s.1-32.
- ,“ Kanûn-Nâme “, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, C.6, İstanbul, 1977, s.184-196.
- , *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, TTK Yay., C.II, Ankara, 1979.
- ,“ İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.IX, No: 13, Ankara, 1979, s.1-380.
- ,“ Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey’e Ait Kanunlar”, *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.545-574
- ,“Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.23-105
- ,“ Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.377-448
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.281-290
- ,“Türkiye’de Toprak Meselesini Tarihi Esasları” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.125-149

- , “ İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”
Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I, Gözlem Yayınları,
İstanbul, 1980, s.249-280
- , “Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar” *Türkiye’de Toprak Meselesi:*
Toplu Eserler I, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.209-230
- , “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi
Kanunnamesi” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem
Yayınları, İstanbul, 1980, s.291-376
- , “ XV. Ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin
Organizasyonu Şekilleri”, *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*,
Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 575-716
- ,“ Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü”,
Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I, Gözlem Yayınları,
İstanbul, 1980, s.725-788
- , “Osmanlı Devrinde Eşkıncülü Mülkleri veya Mülk Tımarları Hakkında
Notlar” *Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları
İstanbul,1980, s.897-904
- ,*Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, TTK Yay., Ankara ,1988.

II. GENEL KAYNAKLAR

- AKGÜNDÜZ, Ahmed-ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.
- BERKTAY, Halil, “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 54, Yaz-Güz 1991,s.19-45
- BORATAV, Ali (Derleyen) *Tarih ve Tarihçi – Annales Okulu İzinde*, İstanbul 1985.
- BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğu-Batı, Ankara, 2006.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, “Barkan (Ömer Lütfi)”, C.3, İstanbul, 1986, s.1323-1324
- ÇAKIR, Coşkun, “Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi BARKAN”, *Doğu-Batı*, Sayı: 12, İstanbul, 2000, s.35-65
- ÇAYKARA, Emine, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalçık Kitabı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇİZAKÇA, Murat, “Bir Büyük Hocayı Yitirdik”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1975.
- GEVGİLİ, Ali, “Osmanlı Sırları ve Prof. Barkan”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1979, s.
- GÜÇER, Lütfi, “Barkan ile Aydınlanan Tarih”, *Milliyet*, 30 Eylül 1975.
- İNALCIK, Halil, “Akdeniz ve Türkler”, *Doğu-Batı*, Sayı: 34, 2005–2006, s.133-171
- İNALCIK, Halil-YEDİYILDIZ , Bahaeddin, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK Yay., C.I, Ankara, 4-8 Ekim 1999.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat , “Barkan”, *D.İ.A*, Diyanet Vakfı, C:2, İstanbul, 1990, s.74-76
- NEBİOĞLU, Osman, *Türkiye’de Kim Kimdir*, İstanbul, 1963.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ömer Lütfi Barkan”, İ.Ü., *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:41, Sayı:1-4, İstanbul, 1985, s.3-38
- ŞAKİROĞLU, Mahmut Hasan “Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan (1902-1979)”, *Belleten*, Sayı: 173, Ankara, 1980, s.153-177

ÖZGEÇMİŞ

01.03.1980 Elbistan'da doğdu. İlk, ortaokul ve lise öğrenimini Ekinözü Lisesi'nde tamamladı. 1998 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümüne girerek 2002 yılında mezun oldu.

2003 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansa başladı. Halen Kütahya Ceza İnfaz Kurumunda öğretmenlik yapmaktadır.